

Füzi László

Világok határán

– ikerkönyv –

Sándor Ivánnak, a Tengerikavics írójának
nyolcvanadik születésnapjára, szeretettel

A családregények folyamába utolsóként a hazatérők, a városból, a nagyvilágból hazatérők munkáit összefogó ág torkollik be. Az írásokat jellemző hang nálunk már Petőfinél jelentkezett, aztán folytatódott és újratelemződött Adynál, később Illyésnél, Tamásinál s másoknál, nem mondom, hogy a mai napig, mert mintha a közösségi létezéssel való számvetésnek ez a formája eltűnőben lenne irodalmunkból. De egészen eddig a pillanatig a nagyvilágból hazatérő fiú története valóban önálló fejezetet alkot, a világirodalomban és a magyar irodalomban is.

Ebből a fejezetből egyetlen munkát idézek fel, az egyik legkiválóbbat, Albert Camus Az első ember című regényét. (Camus írása nálunk Vargyas Zoltán fordításában jelent meg, én a műnek az Európa Kiadónál 2003-ban megjelent kiadását olovasom, visszatérően.)

Az első ember Camus kéziratban maradt munkája, akkor, amikor az író autóbalesetben meghalt, a sárban, egy aktatáskában ennek a könyvnek a sok vonatkozásban még csak jegyzeteket tartalmazó kéziratát találták meg, így jelentették meg, hosszas tűnődések után.

Mondhatjuk, a sors tette befejezetlenné ezt az írást.

De az maradt volna, másképpen, az író szándéka szerint is. „A könyvnek befejezetlennek kell maradnia” – mondja az egyik jegyzetben. A kell-t hangsúlyozta. Csak aki eljött valahonnét, az tudja, hogy a visszatérést, de még a visszatérés felidézését sem lehet soha lezárni.

A könyvet Camus hangja miatt olovasom. Szolid érzelmekkel és kíméletlen pontossággal ír a hazatérésről: „S valahányszor az úton vagy vasúton tért vissza, elszorult a szíve az első külvárosi házaknál, melyek egyszer csak megjelentek előtte, anélkül, hogy bármi határféle, fák vagy vizek jelezték volna közeledtüket, mintha valami rákos daganat terjeszkedne visszataszító nyomormirigyjeivel, s nyelné el lassanként az idegen testet, hogy a város szívébe vezesse, ahol aztán egy pompázatos díszlet csaknem elfeledteti vele, micsoda beton- és vasrengeteg zárja éjjel-nappal börtönbe, még álmatlan éjszakáira is rátelepedve. De sikerült megszöknie, együtt lélegzett a hullámokkal, a tenger hatalmas hátán, a nap hatalmas himbálásában, végre tudott aludni, visszatérni a gyerekkorába, melyből sose gyógyult ki, a fényes titokhoz, a szegénység melegébe, mely éltette, s minden nehézségen átsegítette.”

Részlet egy készülő könyvből

A kiszakadás szükségességét és a hazatérés megnyugvását magam is megéltem.

Camus hangját, bármennyit olvasom, s nem csak a hazatérés kapcsán, az egyik legpontosabb hangnak érzem a huszadik században. A század egyáltalán nem elvontan létező életérzését talán ő fogalmazta meg a legpontosabban. Minden általa használt fogalomban, láttuk, még a hazatérésben is, kettősség rejtőzik. Több, más ez, mint a színe és a visszája, látásmódjában inkább a jelenségek összetettsége, alapvető többpólusossága mutatkozik meg. Az életérzésben nála az önmagában nem ésszerű világ és a féktelen világosságvágy kettőssége rejtőzik, ott vannak benne a huszadik század mélységeit őrző léttapasztalatok, s mindezek ellenére érezzük az élet megélésének féktelen vágyát.

A történésekkel számot vető, fölös hiteket nélkülöző, s mégsem kiábrándult ez a hang.

A huszadik századi hang, mondom Camus írásainak hangjáról, s a huszadik század mélységeit említettem vele kapcsolatban.

Mi akkor, nagyon a gyerekkoromban, semmit nem tudtunk a huszadik század bugyirairól, Auschwitzról, gyerekként a könyvtárban olvastam róla, a történetek szörnyűségét megérteni nem tudtam. Gulagról, politikai manipulációkról nem hallottunk semmit, csak a kiszolgáltatottságunkat éreztük. S azt, én legalábbis éreztem, hogy a világ nélkülünk történik meg. Éreztem, hogy létezik egy nagyobb lehetőségeket nyújtó, gyorsabb, szellemi kérdéseket érintő világ.

A huszadik század története Camus által őrzött léttapasztalatok után is újabb kanyarokat vett, végleg lezárult a klasszikus polgári korszak, a század utolsó harmadában már formálódott a mai információs világ, vele együtt pedig megmutatta magát a posztmodern időszak.

A mi időnkben történt mindez, a folyamatokról mégis alig-alig tudtunk. Kevesebbet tudtunk, mint amit éreztünk. Kérdezhetem, kinek a hibája mindez, a magunké vagy azé a világé, amelyik körülvett bennünket. Tudom, a történelem aszinkronitásokkal telítődik, mégis bántott, már akkor, az elmaradottság, mondom úgy, ahogy akkor is mondtuk, a maradiság.

Camus két jegyzetében is foglalkozott az életét irányító igazsággal. Az egyik helyen ezt írta: „Az élet császára volt, csillogó tehetség, vágy, erő, öröm koronázta, s ezért jött bocsánatot kérni az anyjától, mert anyja, a napok s az élet rabszolgája, nem tudott semmit, nem kívánt semmit, s mégis érintetlenül megőrizte azt az igazságot, amit ő elvesztett, s ami egyedül igazolja az életünket.” Másik jegyzetében olvasom: „Tudta, hogy ismét elmegy, megint becsapja magát, elfelejti, amit már tudott. De pontosan tudta azt is, hogy az élete igazsága itt van ebben a szobában. Ki tud együtt élni az igazságával? De elég, ha megismerjük, ha tudjuk, hogy ott van, és titkos, csöndes [hévvel] táplál bennünket a halál ellen.”

Látjuk, az első töredék a fiú által elveszített igazságról szól, amelyet az anyja őrzött meg, a másodikként idézett töredék a kilépés szükségességéről beszél, s az elhagyott, mégis őrzött igazságról. A két töredék abban közös, hogy mindkettő a gyerekként önmagunkba épített világ igazságáról beszél, arról, hogy ez az igazság irányít bennünket a kiszakadás után is, ha úgy adódik, évtizedeken és korszakoáltásokon keresztül.

* * *

1.

Az ország északnyugati sarkában vékony nyúlvány kapaszkodik a szomszéd testébe. Körvonalait határok rajzolják ki, ezek a határok a tájjal, a táj tagozódásával nincsenek kapcsolatban, régi történetek és megállapodások, népek hagyományai és hatalmi egyezkedések rögzültek bennük, ennek következtében időről időre változtak, mostanra éppen légiessé váltak.

Ha olyan valaki tekint a térképre, aki nem ismeri a tájat, könnyen mondhatná, hogy ezen a tájon Bécs uralkodik. Valóban, ha nem lenne a tájon belül természetes tagolódása a népeknek és a kultúráknak, akkor lehet, hogy az egész vidéket Bécs alatti tájként tartanánk számon. Ehhez azonban akkor, amikor benne éltem a tájban, valami más is kellett volna. Valami más, nevezzük az élet természetes kötődésének, a huszadik század közepén azonban erről végképpen nem beszélhettünk. Bécs, a történelmi város, a huszadik század második felének első szakaszában az utolsó nyugati világváros volt kelet felől nézve – ám amikor a rá távolról figyelő fiatalemberre a nyugati civilizáció tömegtermékeivel hatott, már azok a természetes kapcsolódások is megszűntek, amelyek a korábbi századokban, ha másokat nem is, de az arisztokráciát hozzá kapcsolták.

Gyerekkorom legfontosabb színhelyei a jelzett nyúlványban helyezkednek el. Szüleim Fertőszentmiklóson születtek, én Lövőn, apró gyerekkoromban Gyalókán éltünk, a hatvanas évek legelején kerültünk vissza Szentmiklósról. Gyerekkorom Szentmiklóshoz, Petőháza-hoz és Fertőd-höz kötődik. Ez a három település közel van egymáshoz, bár valójában Szentmiklós és Petőháza között szoros a kapcsolat, így volt ez a történelem során is, történészek felfigyeltek a két falu családneveinek azonosságára, Fertőd inkább a Fertő tóhoz kapcsolódó településekhez kötődik. A két meghatározó város közül Sopron közelebb, Győr távolabb volt ide.

A nyúlványt mondhatnánk akár földnyelvénynek is, a „nyugati határ” három oldalról, tehát északról és délről is körbefogja. Ez a határ, mint minden más, történelmi képződmény, a mai határ vonal a trianoni békeszerződés következtében egyenetlenül kilométerekkel keletebbre húzódik, mint ahogy a történelmi Magyarországot Ausztriától elválasztó határ húzódott. A trianoni békeszerződés szerint Magyarországtól 4020 négyzetkilométernyi terület és 291 617 fő került át Ausztriához, az átkerült lakosság 9%-a volt magyar (vö.: Történelmi Világtalasz, Budapest, 1991. 131. oldal). Ismeretes, hogy a trianoni békeszerződés Sopront is Ausztriának ítélte, de az 1921. december 14-i népszavazáson a város lakossága a Magyarországhoz való tartozás mellett döntött, ezért nevezik Sopront a „leg-hűségesebb város”-nak (civitas fidelissima).

Béccsel közvetlen kapcsolata az előző századokban természetesen csak az arisztokráciának volt, az Esterházy család és a Széchenyi család bécsi léte erre jó példa. (Széchenyi István, a „legnagyobb magyar” Bécsben született.) A Béccsel való közvetlen kapcsolat, ezzel együtt Bécs hatása a mindennapi életre a két világrendszert elválasztó határból következően a huszadik század második felére gyakorlatilag megszűnt. Gyerekkoromban néha felmerült bennem, mi lenne, ha Bécsbe mennénk vásárolni, s nem Pestre, hiszen Bécs talán száz kilométerre sem volt tőlünk, Pest pedig kétszázra, ám ez akkor csak futó gondolat lehetett. Igaz, a bécsi tévét is nézhettük, habár semmit nem értettünk belőle, hiszen akkor nálunk senki nem tudott németül.

2.

Nyugatot és Keletet, benne a mi kistájunkat jól őrzött határ választotta el egymástól, az emberek különböző társadalmi és gazdasági rendszerben éltek a határ egyik és másik oldalán. Bécsről mi gyerekkorunkban szinte nem is hallottunk, ha igen, akkor csak annyit, hogy ez a rokon vagy annak a szomszédnak a fia oda diszsidált. S hogy gazdagok, nagyon. Ha hazajöttek, akkor autóval érkeztek, s ajándékokat hoztak a rokonságuknak. Annyit tudtunk, hogy a határ másik oldalán minden más, mint nálunk, de többet Bécsről sem tudtunk és a bécsiek életéről sem.

A határ közelsége a külső formákat tekintve természetesen meghatározta az életünket. Létezett a határsáv és a határzár. A hétköznapi szóhasználatban a határsáv azt a területet jelölte, ahova csak külön engedéllyel vagy állandó ellenőrzéssel lehetett belépni. Volt olyan időszak, amikor a belépők csak meghívólevél alapján utazhattak be ebbe a sávba, volt, amikor egyszeri alkalomra kiadott, sávonként különböző színű engedéllyel lehetett beutazni erre a területre. A mi időnkben, felnőttkoromig, minden vonaton nyomozók jártak, s ellenőrizték a „terület” felé utazókat.

Ez az ellenőrzés már Győr előtt elkezdődött. A nyomozók, mi így hívtuk őket, elkérték a személyi igazolványokat, mindig megnézték mindenkiét, az állandó lakhelyet ellenőrizték, ha az a határsávon belülre esett, nem kérdeztek semmit. A nyomozók civilben jártak, de könnyű volt őket megismerni rövid hajukról, „kincstári” civil ruhájukról, s egyébként is mindig ugyanazok jártak a vonaton, így látásból is ismertük őket.

A határzáról akkor nem tudtunk semmit, csak azt tudtuk, hogy a határt erősen őrzik, képzeletemben, nyilván a filmek hatására, farkaskutyás járőrök éltek.

Dr. Zsiga Gyulának A „vasfüggöny” és kora című könyve (Budapest, 1999) pontos leírását adja a vasfüggönyként emlegetett határzárnak. Az első, 1949-ben kialakított határzáról a következőket olvashatjuk: „A »vasfüggöny« műszaki része több elemből állt. Ezt a kormányrendelettel állami használatba vett 50–100 méteres sávon hozták létre. A határvonaltól – a határkövek közötti eszmei vonaltól – az ország belső területei felé haladva: az első elem a katonai védelmi műveletekben, a háborúban egyaránt alkalmazott drótakadály volt. Kb. 1,5 m magas, kettős sorban elhelyezett faoszlopokon tüskedrót feszült vízszintes, függőleges és rézsútos irányban. A faoszlopok egymástól 3–4 m távolságra voltak. Köztük fatestű taposóaknák és »POMZ-2« típusú érintő aknák kerültek telepítésre. Az aknában 7,5 dkg TNT robbanóanyag volt. Mind a két aknafajta rendkívüli veszélyt jelentett az áthaladni szándékozóknak. De az érintő aknák, amelyeket kb. 60 cm magasságban helyeztek el, vastag fémburkolatúak voltak – esetenként a repeszhatás fokozására még dróttal is körülvették –, rendkívüli veszélyt jelentettek mindenkinek. Robbanás esetén 25–30 m-es körzetben megsemmisítő hatásuk volt. Repeszeikkel azonban 250 m-en belül is veszélyt jelentettek, még a járőröző határőrökre is.”

Dr. Zsiga Gyula leírása szerint a drótakadályok közötti aknamező után a nyomsáv következett, ez akár naponta felgereblyézett terület volt, ezt követte a járőrcsapás, a határtól számított 500 méteren belül pedig nem lehetett látást akadályozó magas növényzet. A határsáv kifejezés a határvonaltól számított 50–500 m-es területet jelölte, 1952-ben pedig létrejött a határövezet, ez a határvonaltól számított 15 km-es területre terjedt ki.

1956 után ismét bevezették az 500 m-es határsávot és a 15 km-es határövezetet, míg a kormány 2002/1969. (I. 28.) számú határozata meg nem szüntette a magyar–osztrák határhoz kapcsolódó határövezetet. Ennek ellentmond az, hogy bennünket 1969 után is rendszeresen igazoltattak a vonaton, máskülönben nem is lehetnének ilyen emlékeim, hiszen 1969-ben lettem soproni diák, onnét kezdve utaztam rendszeresen vonaton. (Az idézett részek dr. Zsiga Gyula könyvének a 25–26., 47. és az 59–60. oldalán található, sajnos az említett „fogalmak” tartalmának módosulásait a könyv alapján már nem követhetem nyomon, ahogyan azt sem, hogy mikor, melyik terület kapcsán milyen engedélyekre volt szükség. Ezeket részletesen bemutatja Péhl Gabriella a Vasfüggönyök című, 2002-ben megjelent munkájában.)

Mi tehát a „határövezetben” laktunk. Bármi is történt az időben előrehaladva, az igazolványainkat még a nyolcvanas években is ellenőrizték, már Győrtől. Egyes emlékezők szerint az övezeten belül lakók személyi igazolványába kettes számot pecsételtek, én erre nem emlékszem, mindig úgy gondoltam, hogy az állandó lakhelyet nézik meg benne.

A határzár történetének az eddig érintett követő szakaszát Léka Gyula kutatásaira hivatkozva Oplatka András így foglalta össze: „A vasfüggőnyt Magyarország nyugati és déli határán 1949-ben építették fel, majd az enyhülési politika jegyében 1955–56-ban lebontották. A forradalom leverése után, 1956 késő őszen mintegy 180 000 ember azért menekülhetett el, mert a magyar karhatalom a felkelés napjaiban szétesett, és a magyar–osztrák határon a műszaki zár éppen ebben az időben nem állt fenn. Mivel a Szovjetunió által a hatalomba segített Kádár-kormánynak elemi érdeke volt, hogy tömegmenekülésre többé ne kerülhessen sor, 1957. március 2-án újra elrendelte a nyugati határ teljes lezárását. A magyar–osztrák határszakasz kora nyáron ismét bezárult, ráadásul úgy, hogy az akadályokat még tovább tökéletesítették, és ezek a munkák egészen 1963-ig elhúzódtak. A vasfüggöny nemcsak szögesdrót kerítésekből és buktatókból állt, hanem aknamezőkből is. A számszerű adatok egymástól eltérnek, abban azonban megegyeznek, hogy a hosszában 300 kilométert meghaladó határon több mint egymillió érintésre robbanó taposóaknát telepítettek. Budapesten a Politikai Bizottság 1965. május 11-én inkább technikai, mint politikai okokból úgy döntött, hogy a határzárát modernizálják és az 'SZ-100' kóddal jelölt szovjet jelzőrendszert vezetik be. Ez az elektromos jelzőberendezés, amelyet 1970-ig több szakaszban építettek fel, taposóaknák nélkül is hatásosabb ellenőrzést biztosított. Az aknák felszedését 1971-ben fejezték be. Az új, két méternél magasabb szögesdrót kerítést egy másik, párhuzamos, sima drótból álló rendszerrel kötötték össze, s ez utóbbiban 24 voltos egyenáram keringett. Ez életveszélyt nem jelentett, de ha a drótok külső hatásra összeértek, vagy ezeket elvágták, akkor a berendezés az őröknél ezt jelezte, és megadta a határszektort is, ahol az incidens történt. Szökési kísérletnél jó esély volt arra, hogy a menekülőt – a korabeli szóhasználatnál elve: a disszidálót – elfogják, mivel miután leküzdötte az akadályokat és riadóztatta az őröt, a vasfüggöny előterében még körülbelül két kilométert kellett megtennie, míg elérte a tényleges országhatárt. A jelzőrendszert további párhuzamos berendezések egészítették ki: kerítés az előtérben a vad távol tartására, egy út, ez tette lehetővé a motorizált őrök gyors megjelenését, egy állandóan frissen gereblyézett sáv, amely a menekülők lábnyomait rögzítette, valamint a jelzőrendszer ellátására szolgáló elektromos vezetékek; helyenként ide is telepítettek jelzőeszközöket. A vasfüggöny ilyen módon körülbelül 20 méter széles volt.”(Oplatka András: Egy döntés története, Magyar határnyitás – 1989. szeptember 11. nulla óra, Budapest, 2008, 20–21. oldal)

A határzár eltüntetésére és az NDK-s menekültek áttörése egy pillanatra a világfigyelem középpontjába állította ezt a határszakaszt, a határzár megszüntetése a kétpólusú világrend felszámolóási folyamatának kiemelkedő jelentőségű része volt.

3.

Hazudnék, ha azt mondanám, hogy zavart bennünket a határ. Utazni sehova nem utaztunk, így kapcsolatba sem kerültünk vele. Gyerekkoromban engem inkább az zavart, hogy nem mehettem ki a Fertőre, feltűnt, akkor már diák voltam, hogy a soproniaknak is engedélyt kell kérniük, ha fürödni akartak menni a tóhoz. Később, egyetemistaként már bántotta az önérzetemet, ha a vonaton az igazolványomat kérték, ám megszoktam ezt is, mint annyi mást.

Gondolkodásunk Sopronig terjedt, talán föl sem merült senkiben, hogy valamikor Bécsbe is elmehetnénk. Nem is mentünk sehova, csak oda, ahol dolgoztunk. Városnézés, nyaralás, eszünkbe sem jutottak ezek.

Mondják, a települések mellett a táj elemei segítenek a magunk világának meghatározásánál. Hegyek, vizek, ezek a táj meghatározó elemei.

A hegyek ezen a tájon Sopronnál kezdődtek, sok közülünk nem volt hozzájuk, mi még a síkon laktunk. Ha igen, akkor annyi, hogy időnként kirándultunk a Károly-magaslatra, a kilátót a vonatból is láttuk. A hegyek fölünk nem látszottak, a róluk lezúduló szeleket éreztük csak. Nálunk mindig fújta a szél.

A vizek közül a Fertő volt a meghatározó elem. Régen inkább, mint most, de még a mi kistájunkat is hívhatták volna a Fertő vidékének. Régen a Fertő nagyobb területet rántott magához, ekkorra már csak a partján lévő települések tartoztak közvetlenül hozzá. Ahogy a Sopron környéki hegyeket, úgy a Fertőt sem láttam gyerekkoromban, hozzánk Sopronból egy patak, az Ikva jutott el, a kertünk alatt folyt, a partján lehetett ábrándozni az érről és az óceánról.

Egyszer, jóval később, már majdnem felnőttként úgy intéztük a dolgainkat, hogy nem a megszokott úton, hanem a tóparthoz közelin mentünk be a városba, amit akkor láttam belőle, máig az az emlékem róla.

Ezekben a feljegyzésekben a Fertő, Magyarország második tava a hiányával van jelen. Területe 310 négyzetkilométer, ennek negyede tartozik Magyarországhoz. A Fertő mára nagymértékben elmocsarasodott, nádasok borítják. Az, hogy rajta keresztül húzódik a magyar–osztrák határvonal, az ötvenes évektől, s 1956 után is különösen fontossá tette az őrzését.

4.

A mi életünk otthon zajlott, s csak ha kellett, akkor a városban, akkor is egy vagy két órára, vagy egy délelőttre, soha sem tovább, mint ahogy az éppen fontos intéznivalónkat elintéztük.

S a két világ közötti úton, vagy inkább vasúton. Az országút betoncsíkja és a vasútvonal az említett földnyelv középvonalában haladt.

5.

A tájat csak akkor ismertem meg, akkor is inkább az olvasmányaimból, mintsem valódi élményekből, amikor kiléptem belőle. Falunk, Fertőszentmiklós („Szemiklósna” mondta mindenki) a Győr és Sopron között húzódó útra fűződött fel, keresztülkanyargott rajta a főútvonal, nyílegyenesen érintette a vasúti sínpár. A 85-ös számú főútvonal a faluba való érkezése után éppen a központban, a templomnál hatalmas kanyart tett, majd még egyet a Bezerédj-kastélynál, mielőtt elhagyta volna a falut.

Győr messzebb volt, emlékeim szerint vonaton valamivel több mint egy órányira, ez nem sok, de oda sem mentünk el csak azért, hogy megnézzük. Győrben sorozáskor, tizennyolc évesen jártam először, belvárosát Agival mostanság fedezzük fel magunknak, akkor, amikor otthon éltem, számunkra a várost mindig Sopron jelentette. Kapuvár az én gyerekkoromban lett város, de valódi városnak nem tekintettük. Hiába volt csak tíz kilométerre tőlünk, ha valamire szükségünk volt, akkor mindig Sopronba mentünk be. Egyszer bicikliztem át Kapuvárra, végig zuhogó esőben, egy meccs kedvéért.

Később, amikor már elkerültem otthonról, haza általában Győr felől mentünk, vonattal is és kocsival is, de azt, hogy a falu miképpen simul bele a tájba, valójában akkor éreztem meg, amikor Vas felől közelítettük meg. Dombok jöttek, dombokat hagytunk el egymás után, már mintha a mi falunk tűnt volna fel, de még nem az volt, így lehetett csak megtapasztalni, hogy mennyire nem áll egymagában, mennyi társa akad a nagyobb térben.

Gyerekkoromban a falunkat egyedülinek gondoltam, a térben is magában állónak. Nem volt az, számos társa akadt, bárhonnét is néztük.

Tájszemléletem valójában csak azt követően alakult ki, hogy elkerültem otthonról. Gyerekként, de még diákként sem éreztem azt a nagyobb teret, amelyikben éltünk. Nem tudtam elképzelni, hogy milyen utat bejárva jut el az Ikva Sopronból hozzánk, s merre kanyarog tovább, amíg beletorkollik egy másik folyóba, merthogy valahova csatlakozik, abban biztos voltam.

Röpködtek a tájegységek nevei körülöttem: Rábaköz, Hany (Hanságot soha nem mondott senki), Fertő, de hogy mi hova tartozunk, arról hallgatott mindenki. Mintha nem lett volna fontos. Először azt gondoltam, hogy a lokalitástól való elszakadás szándéka-vágya mutatkozott meg ebben, de nem, inkább a helynek mint adottságnak, mint megváltoztathatatlan ténynek az elfogadása rejlett a jelenség mögött. Ha ide születtünk, akkor itt kell élnünk, többet nem gondolkodtak ezen. A tájához kötődő sajátos terek azóta foglalkoztatnak, hogy megismertem Kósa László és Filep Antal A magyar nép táji-történeti tagolódása című könyvét, a könyv 1975-ben jelent meg. A térképek tanulmányozása, a lehetséges útvonalak keresése-tervezése az egyik kedves foglalatosságommá vált. S az utazás, ha közben a tájat tanulmányozhatom.

6.

A vasútvonal és a falunkon keresztülkanyargó főút, s az, hogy még Sopron vonzáskörzetéhez tartoztunk, nagy könnyebbséget jelentett a tanulásunkhoz. Így

otthon maradhattunk, nem kellett gyerekként kiszakadnunk a családi közegből, taníttatásunk is olcsóbb volt, sem kollégiumot, sem albrétet nem kellett fizetni utánunk. De akkor is biztosan taníttattak volna bennünket, ha a napi közlekedés nem lett volna megoldható, a taníttatás vágya és kényszere benne volt családjunk gondolkodásában, s ha lehet ezt mondani, a kor levegőjében is.

7.

Az egyik falu mellett a másik, Fertőszentmiklós mellett Petőháza (az öregebbek „Petiháznak” említették). A papírok szerint mi Fertőszentmiklóson éltük az életünket, valójában azonban Petőházán. A két falut egy vékony aszfaltozott út kötötte össze, ezen az úton állt a házuk. Fertőszentmiklós utolsó háza volt a miénk, a ház mellett árok, az árkon túl, igaz, jóval később, egy másik ház, az a ház már petőházi ház volt. Az árok is szerepet játszott az életünkben. Sokáig féltünk, hogy alámossa a házunkat, hiszen mély volt, s sok víz húzódott le benne az Ikváig, míg egyszer csak betongyűrűket helyeztek el benne, lecsatornázták.

A két falu két külön világ volt.

Szentmiklós volt a nagyobb, lakói alapvetően földművelésből éltek, igaz, volt itt nádgyár és egy kátéész is. Az emberek dolgoztak otthon, a ház körüli földeken, s dolgoztak a térszben. A faluban számomra a legfontosabb utca a Bezerédi utca volt, ebben az utcában laktak a nagyszüleim, az itt lévő házak egyik sora már a mezőnek futott neki. A főutcáról a Bezerédi utcáig a Mátra utcán keresztül jutottunk el, ennek az elején volt a halastó, ezt egy idő után feltöltötték.

Társadalmát tekintve Szentmiklós tagolt világgal bírt, parasztemberekkel, hivatalnokokkal, boltosokkal, vasutasokkal, s így tovább, már régen nem az „első világ”, a hagyományos paraszti világ képviselője volt.

Petőházán gyár volt, cukorgyár, a gyárnak külön hivatalnokrétege volt, aztán külön munkásrétege, a munkások dolgoztak a gyárban, dolgoztak a földeken, a kertjeikben, házat építettek, a különböző szakmák emberei kiegészítették egymást, egyikük az egyik, másikuk a másik munkát végezte el az épülő házaknál. A gyárból sok eszköz és sok alapanyag kerülhetett ki az épülő házakhoz. Azon túl, hogy az emberek dolgoztak itt is és ott is, mindenütt, s házat is építettek, sokan sportoltak is, mai szemmel nézve már nem érthető, hogy maradt menderre idejük.

8.

Mindkét faluban mindig dolgozott mindenki, a két falu mégis különbözött egymástól.

Szentmiklós hagyományosabb falu volt, mint Petőháza. Szentmiklóson nem volt emeletes ház, kivéve az iskola régi épületét, a falu központjában boltok voltak, ruhásbolt, papírbolt, cipősbolt, magát a középpontot a templom uralta, vele szemben a gyógyszertár, az étterem, a tanácsháza, a mozi és a könyvtár, a templomon túl, a másik oldalon az iskola mellett az orvos, kicsit tovább a fodrász, s utána már megint a lakóházak következtek, le a falu végéig, a vásártérig.

Az állatvásárokat tartották itt, a hagyományos vásárok a központban voltak, a templom melletti és a ruhásbolt előtti téren.

Petóházán, a cukorgyár közelében villák voltak, a villák lakásaiban tisztviselők éltek, a gyár körül picike városias rész alakult ki. A gyár mellett húzódott a vasút-vonal, a gyárral szembeni oldalon állt az állomás apró épülete, vele átellenben a posta, aztán egy épületben a gyári konyha és a könyvtár a mozi teremmel együtt, az épület mögött a tekepálya, a kocsmá, a kerthelyiség, mögöttük a strand és fedett lelátóval a focipálya.

Ez a központ pár száz méternyire volt tőlünk, Szentmiklós központja a templommal, boltokkal egy-két kilométerre volt tőlünk. Itt volt az iskola, naponta ide jártunk tanulni, az életünk viszont Petóházán zajlott.

Valójában idegenek voltunk mindkét helyen.

9.

Szentmiklós is két részre tagolódott. Magára Szentmiklóstra és az Ikván túli Szerdahelyre, a falun átkanyargó főúttal és az Ikva fölötti híd kötötte össze ezt a két részt.

A falu két része jellegében erősen különbözött egymástól. Ha meg kellene határoznom a két rész közötti különbséget, akkor bajban lennék, eredendő okot nem tudnék mondani. A falu gondolkodása maradibbnak, szegényebbnek mondta a szentmiklósi részt, különösen a főúttól távolabbi részeket.

Az egyik részből származott az apám, a másiktól az anyám.

A két falurész elkülönülésének történelmi előzményei voltak. A most már összetartozó két rész valamikor még külön-külön faluként létezett. 1228-ból származik az az oklevél, amelyik Szentmiklós elődjét, terra Neweget (Nevegy) említi, a név a mocsárból kiemelkedő földnyelvre utal. A tatárjárás során ez a település elpusztult, a helyén teremthető faluba halászsokat telepítettek, az ő védőszentjükről nevezték a települést Szentmiklósnak, ez a név 1274-ben fordul elő először circa ecclesiam Sancti Nicolai (Szent Miklós temploma környékén) formában. Akkor még nagyon közel lehetett ehhez a helyhez a Fertő, mindkét utalás, a kiemelkedő földnyelvnek a falu nevébe való bekerülése és a halászsok telepítése is megengedi ezt a feltételezést.

A „másik” falu, Szerdahely a történelemben évszázadokon keresztül jobbagytelepülésként létezett. Első említését 1261-ből ismerjük villa Sceredahel formában. Az egymáshoz közeli két falu volt a Nádasdyak birtoka, volt az Esterházyaké, egyesülésük a tizenkilencedik század végén történt meg, először Fertőszentmiklós-Szerdahely néven, ez a név „tisztult le” Fertőszentmiklóssá.

A falu szerkezete őrizte a szövegben jelzett kettősséget. A két végén öblösödött ki, ezt a két pólust a főút, egyben a főutca kötötte össze, az útra ráépült házak mögött akkor még nem volt másik házsor.

A falu lakossága 1840-ben 2114 fő, 1910-ben 3144 fő, 1940-ben 3640 fő, 1983-ban 3740 fő volt, 1990-ben 3829 fő élt a falunkban. Most, 2009-ben, amikor Szentmiklóst várossá avatták, 3812 lakosa van, az elmúlt években tehát valamennyit csökkent az ott

élők száma, ám hosszú évekig a fiatalok elköltözése ellenére növekedett, ez nyilvánvalóan jó fekvésének tudható be, annak, hogy utak, vasútvonalak találkozási pontjában fekszik.

A falu történetéből Szalai Lajos nyomdokain haladva egykori történelemtanárom, Rozsonits Géza tárta fel a legtöbb adatot. Az i. e. 3500–2500 körül már éltek itt emberek, ahogy Rozsonits Géza írja, „a legrégebbi telephely, ahonnan több cserépedény és ezek maradványai kerültek elő, Fertőszentmiklós és Petőháza között, az Ikva partján helyezkedett el. Ezek a leletek azt bizonyítják, hogy az Ikva-patak és a Fertő-tó környékének (Hanság) mocsárvilágából kiemelkedő földnyelvek, a környező erdők és vizek bőséges vad és hal eleséget biztosítottak a különböző korokban az itt letelepedett ember számára.” Körülbelül itt, ezen a helyen, a Fertőszentmiklóst és Petőházát összekötő úton épült fel a mi házunk is, s ha a ház építésekor mocsárvilág már nem is volt, sokat kellett tölteni a lapos területen. Több más régészeti lelet, köztük a Lés környékén egy római kori villa alapjai bizonyítják, hogy szinte minden korszakban lakott volt ez a hely. Szent István magyarjai 1030 körül vették birtokukba a környéket, addig német uralom alatt állott. A tatárjárás elpusztította a régi települést, a tatárjárás után a régi alapokon új falu jött létre, mint láttuk, új néven.

A középkorban a háborúskodások érintették Szentmiklóst is, a XV. században kétszer pusztult el. A XV. század végén a Kanizsaiak birtoka volt, Kanizsai Orsolya és Nádasy Tamás 1533-ban kötött házassága révén a Nádasy család tulajdonába került. A Nádasyak 1562 körül a protestáns hitre tértek át, a falu lakossága követte őket ebben a cselekedetükben, a XVIII. században azonban már a falu lakóinak többsége újra katolikus volt. A Nádasyak korában a nemesi vármegye Szentmiklóson tartotta üléseit. Idézem Rozsonits Gézát: „Ebben a korszakban több kismemesi család is letelepedett a faluban. A halálos ítéleteket valószínű, amint azt a Historia Domus említi, az Emberölési dombon – máshol Emberölési sziget névvel is szerepel – mai szóhasználattal a Röjtöki dombon – hajtották végre.” Nádasy Ferenc részt vett a Wesselényi-féle összeesküvésben, ezért 1671-ben fej- és jószágvesztésre ítélték. Birtokát tíz évig a kincstár kezelte, 1719-ben részben adomány, részben vásárlás útján az Esterházy-család tulajdonába került. Később a faluban az Esterházy-, a Bezerédj-, a Konkoly-, a Lukenich-, a Rohonczy- és a Felsőbüki Nagy-család bírt jelentős birtokkal. A faluban élt Haydn nővérének lánya, hét gyermekének keresztapja Joseph Haydn volt, a szomszédos Eszterházáról.

Jogállását tekintve a falu a középkorban jobbágy-, majd kismemesi községként létezett, a XIV–XV. századtól mezővárosként említették, Szentmiklós ezt a rangját a XIX. század végéig megőrizte, a két falu egyesülése után nagyközség lett.

Gyerekkoromban a térsztagok elsősorban földművelésből, szántóföldi gazdálkodásból éltek, ezért meglepő, hogy még a tizennyolcadik-tizenkilencedik században is az állattartásé volt a főszerep. Rozsonits Géza az Esterházy-uradalom gazdálkodása kapcsán írja: „A XVIII. század közepéig sem a községben, sem az uradalomban nincs meg a feltétele a majorsági gazdálkodásnak. A XVIII. században kialakult uradalom központja egészen a század végéig Szentmiklóson volt. Valószínű, hogy Eszterháza – ma Fertőd –, illetve Süttör csak akkor vált az uradalom központjává, amikor Pompakedvelő Esterházy (Fényes) Miklós megépítette a süttöri vadászkastély helyén a barokk stílusú kastélyt, és az itt működő gazdasági szervezetek átvették az uradalom irányítását. Az uradalomhoz tartozó községek 4–6000 hold külső határral rendelkeztek, de a számunkra nagyon tűnő földterületnek csak az ötöd-, illetve a hatodrészt művelték. A többi rész erdő (Nagyerdő), a

Hanság, a Fertő tó és az Ikva környékeinek mocsár- és lápvilága füves, bokros és parlagon, illetve ugaron hagyott területek voltak. Így nem véletlen, hogy a kialakulóban lévő majorgazdálkodásban még a XVIII. század közepén is az állattenyésztés volt a fő tevékenységi forma. Az adottságok szinte csak azt tették lehetővé ebben a korban. Környékünkön elsősorban a juh- és a sertésenyésztés virágzott. A juhászat a kopár, sovány talajokon, a nagy kiterjedésű legelőterületeken nagyon jó megélhetést biztosított az uradalom, a kismanesek és a jobbágyok számára is. A sertéseket pedig a nagy kiterjedésű makktermő tölgyerdők tartották el. Híres, több ezer darabból álló juhászatok voltak a XVIII. század második felében a környéken, így többek között Csapodon, Endréden, Szentmiklóson, Széplakon. A legismertebb sertéshizlaló – makkoltató – községek Csapod és Pusztacsalád voltak.” A gazdálkodás változásával kapcsolatosan említem meg, hogy én a gyerekkoromban bárányt vagy birkát nem láttam, és a valamikori halászkok által lakott faluban halétellel sem találkoztam egész gyerekkoromban.

(A fenti áttekintésben Rozsonits Géza Adalékok Fertőszentmiklós történetéhez, Fertőszentmiklós, 1992 című munkájának a falu történetével és gazdasági életével foglalkozó fejezetét használtam, 7–40. oldal.)

10.

Petőháza történetét is említenem kell, ez a kis falu – számomra is meglepetést jelentett ez a tény – a közeli Endréd (Fertőendréd) majorjából nőtt ki, a mi időnkben már minden fordítva volt, Petőháza tűnt a „központi településnek”, s Endréd a periférián lévőnek. Petőháza nevének első említése 1390-ből való. A valamikori majorságot nád vette körül, ez is azt jelzi, hogy akkor közel volt a Fertő. A XVI. században horvát bevándorlók telepedtek itt le, erre utalhat a mindkét faluban gyakori Horváth vezetéknev, bár ebben a formában a vezetéknev inkább megkülönböztető szerepet tölthetett be. Horvát települések máig találhatóak a közelben. Kópházán, ebben a Sopron közeli faluban egyik meccsünkön a falu horvát lakói az alapvonalon horvátul kiabálva szurkoltak. Nem ismertük a nyelvet, a számunkra idegen nyelven történő kiáltozás ijesztően hatott ránk, akkor értettem meg, hogy erre a tudatlanságra és félelemre milyen könnyen épülhetnek rá az előítéletek.

Petőháza a maga külön fejlődési útját a kiegyezés után találta meg, amikor a Győr és Sopron közötti vasútvonal 1876-ban történt kiépítését követően 1880-ban megkezdte működését a cukorgyár. Offermann Teodor és társai figyeltek fel a nagy termőhelyek között meghúzódó és vasúton már jól megközelíthető településre, ahol a folyóvíz is rendelkezésre állt, a gyárat közvetlenül a vasúti sínpár és az Ikva mellett építették fel.

A gyár létrejötte nyilvánvalóan a kiegyezés utáni iparosodási hullámhoz kapcsolódott, elsőként, tanultuk, a mezőgazdasági terményeket feldolgozó ipar alakult ki. Megteremtődéséhez fontos volt a vasútvonal léte, ma az autósstrádákhoz kapcsolódik így egy-egy terület fejlődése.

Petőházának 1840-ben 340, 1910-ben 643, 1983-ban 968, 2004-ben 1020 lakosa volt, ez a növekedés egyértelműen a cukorgyár munkahelyteremtő képességének tudható be.

Petőháza lakóinak számát gyerekként nyolcszázra becsültem, ez körülbelül megközelítette a valódi számot, Fertőszentmiklósét viszont ötezerre tettem, ez jóval több volt a valószínűságnál. A tévedés jól jelzi, hogy a falu valóságos méreteit nem érzékelttem pontosan.

Petőháza története a külső szemlélő számára kevésbé ragadható meg, mint Fertőszentmiklósé. Természetesen itt is találkozunk régészeti leletekkel. Három bronzkori sírt tártak fel a falu területén, a cukorgyár építésekor kelta sírokra bukkantak, találtak római és avar emlékeket, és itt találták meg az ún. Cunpald kelyhet az avarkorból.

A falu a középkorban Endréd majorjaiból alakult ki, két néven említik, Petőházaként és Kisendrédként. A falu legjelentősebb birtokosa hosszú generációkon keresztül a Zeke család volt. (Vö.: Rozsonits Géza: Petőháza krónikája, Petőháza, 1998). A falu első templomát 1700-ban kőből emelték, sekrestye és torony nélkül. Ezzel és a falu történetével részletesen foglalkozik dr. Horváth Ernő A petőházi templom, iskola és temető kert története című munkájában (Budapest, 2005).

Megjegyzem, hogy az iratokban előforduló családnevek a mai napig léteznek a két faluban, így a lakosság folytonossága meghatározó jelentőséggel kimutatható.

11.

Nézem a kevés fellelhető adatot, oklevelek, alapítási dátumok, a munkához kapcsolódó számadatok, egy-egy nevezetes ember, aki a „történelembe” is bekerült, a sokaságból azonban nem ugranak elő a nevekhez kapcsolható élettörténetek.

Nincsenek önálló életutak, minden beleolvad az egységesként kezelt történelembe.

Nagyszüleim nemzedékén túl egy nevet, egy sorsot sem tudok említeni, onnét számomra nincs egyéni színezete a történelemnek.

Ha találnék levéltári adatot, ha látnám a családfát, ahogy a lexikonok az uralgó dinasztiák családfáit hozzák, akkor sem tudnék egyéniséget, lelki alkatot, történelmet, sorsot kapcsolni hozzá, ezekből nem örökítődött ránk semmi.

12.

Gyerekkoromban számomra a város is a falu része volt. Azóta számos írást olvastam a városról és annak vidékéről, szociológiai értelemben biztosan így van ez, minden városnak létezik vidéke, körzete, vonzáskörzete, ez az ellátásában vesz részt. Kérdés, hogy a mi falunk beletartozott-e Sopron vonzáskörzetébe. A mi generációnk számára már igen, legalábbis az iskolákat tekintve. Az előző generációból is volt már, aki bent dolgozott a városban, főleg a szövőgyárban, de az idősebb nemzedéknek a piacozáshoz az akkori közlekedési lehetőségek közepette sok volt az a huszonvalahány kilométer, ami Soprontól elválasztott bennünket. Nem is járt senki az ottani piacra árulni, ez a fajta „árutermelés” nálunk nem alakult ki. Maradt az önellátás, a korábbi nemzedékek szinte mindent megtermeltek maguknak.

Fordítva is lehet kapcsolat a város és a falu között, a város kiszolgálja-kiszolgálhatja a falulakók igényeit. A mi igényeink nem voltak nagyok, de mégiscsak igények voltak, s keresletet is kelthettek. Ruhát, nagykabátot venni a városba mentünk be. Amikor először láttam zacskós tejet, azt is onnét vittem haza.

Amikor könyveket kerestem magamnak, azokat is a városi könyvesboltban kerestem, nálunk csak egyik-másik boltban lehetett könyvhöz jutni, sajátos módon a ruhásboltban és a papírboltban, mindegyikben egy kisebb polcon álltak a könyvek, leginkább sorozatok, de önmagukban megálló könyvek is voltak ott. Máig nem tudom, hogyan kerültek oda, s miért éppen az került oda, amelyik ott volt.

Gyerekkoromban számomra a világ azonos volt a faluval, ezért a várost a falu függelékének éreztem. Nem is érezhettem másnak. Igaz, a városból mint közép-pontból egy másik, tágasabb világ felé nyílt út, de azt is éreztem, hogy abban a másik világban mi soha nem lehetünk otthon.

Ott, abban az akkori városi világban nem, ebben a mostaniban már igen, mert számomra most ez jelenti a teljes világot.

A város és vidéke gondolatot részletesen Erdei Ferenc fejtette ki Város és vidéke című könyvében, de közigazgatási koncepciójában foglalkozott vele Bibó István is. Erdeit diákkoromban, ma már úgy látom, leegyszerűsítve szemléltem, úgy gondoltam, hogy a paraszti eredetet, a kétkezi munkát és a magas szintű gondolkodást képes volt egységbe ötvözni. Mára nyilvánvalóvá vált, hogy politikai-történeti, de még tudományos szerepe is jóval összetettebb és bonyolultabb annál, mint amit a Kádár-rendszerben látni engedtek ezekből.

A város és vidéke közötti kapcsolatot számomra rokonszenvesen fogalmazza meg Rónai András Térképezett történelem (Budapest, 1989) című könyvében (193–195. oldal). Rónai leírja, hogy a bécsi döntés után vitatott volt a Kassához közeli Kavocsány hovatartozása. Amikor a községi bírót megkérdezték, hova akarnak tartozni, gondolkodás nélkül mondta: Kassához. A történet jelzi a város és a falu kétirányú egymásra utaltságát, s magában rejtje, ahogy Rónai András is utal rá, az örendelkezés elvét, ez az elv a huszadik században alig-alig érvényesült, igaz, ellenpéldaként éppen a Sopron hovatartozásáról tartott népszavazás hozható fel.

13.

Mondom, a város volt az a hely, ahol vásárolni lehetett, ahova iskolába, középiskolába jártunk, ahol az ügyeinket intéztük. Ha kellett valami, bementünk a városba, de nem a városban éltünk, a várost csak használtuk, ezért akkor is, amikor várakoztunk, az utcákon, a várótermekben tettük azt.

A városban az utcákat jártuk, így töltöttük el a várakozások hosszú perceit. Próbálok pontosan emlékezni, a négy év alatt, míg középiskolába jártam, egyetlen városi lakást láttam, egyszer. Egyébként az utcákon, tereken, várótermekben töltöttem az időmet.

Most könnyen írom le, hogy „ha kellett, bementünk a városba”. Nem volt ez ilyen egyszerű, a vasúti jegy pénzbe került, most már nem tudom felidézni, hogy mennyibe, s arra sem emlékszem, hogy diákként tanulóbérletünk volt-e, s az mennyibe került, de nemcsak a pénzt sajnáltuk, hanem az időt is, az utazás, a városban való keresgélés fél napot mindig elvitt, márpedig mindenkinek volt mit tennie otthon is.

Sopron harminc évvel ezelőtti térképét nézem, úgy próbálom felidézni, merre is jártunk-bolyongtunk a városban. Sopron számunkra nem műemlék város volt, hanem város, ahova tanulni, vásárolni jártunk. Templom utca, Kolostor utca, Szent György utca, ezeken az ún. műemlék utcákon ritkán mentem végig. Gimnáziumom, a Széchenyi István Gimnázium a Templom utca elején, a Liszt Ferenc utca és a Templom utca sarkán állt, onnét is mielőbb a Várkerületre mentem ki, most döbbenet látom, hogy a Várkerületet, így említette mindenki, s miért mondta volna másként, akkor Lenin körútnak hívták. (Innét nézve becsülendő, hogy az utcák, terek többségének eredeti neve megőrződött.) A Várkerületen könyvesbolt, a másik oldalon, még a Várkerület elején, a Pannónia Szálló mellett ruhásbolt volt, ha ott továbbmentünk, antikváriumot találtunk, sok könyvet vásároltam benne, már gimnazistaként. Ha még tovább mentünk, akkor eljutottunk az Ikva-hídhöz, ezért jutott eszembe, hogyan is juthat el innét az Ikva mihozzánk, ha pedig visszamentünk a Várkerületnek arra az oldalára, amelyiken elindultunk, akkor azonnal az Előkapunál találhattuk magunkat, kitűnő újságos volt itt. Innét betérhettünk a Fő térre, a Tűztorony mellett haladtunk el, vagy továbbmehettünk az Ógabona térre, melynek egyik szakaszán volt a piac, itt jó lángost vehettünk (akkoriban egy forint körül volt), s ha ismét továbbmentünk, akkor hamarosan elérteztünk a Lackner Kristóf utca elágazásáig, ezen az utcán jutottunk el a rendőrségig és a Soproni Textiles pályáig, ha pedig magán az Ógabona téren folytattuk az utunkat, akkor előbb a Petőfi térre jutottunk ki, itt volt a színház épülete, aztán már a Liszt Ferenc utca következett, kiindulópontunk, a Liszt Ferenc utca és a Templom utca sarka, ide nyílt a Széchenyi tér, ennek egyik sarkán állt a Berzsényi Gimnázium épülete, a tér két szélső sarkáról pedig egy-egy utca vezetett le az állomásra.

Ebben a térben intéztük a mindennapi élethez kapcsolódó ügyeinket, itt töltöttük az időt, ha valamiért a városban kellett maradnunk. Voltaképpen ezt ismertem Sopronból én is. Ezen túl számomra már csak a sportpályák voltak, az említett Textiles-pálya mellett a Vasutas, a Vasas és a Postás pályája és a SMAFC-csarnok, itt jó kosármecseket láttam, akkor jó volt az Orbay és Tvordy vezérelte SMAFC, a Honvéddal szoros mecseket játszottak, a csarnok majd széthasadt a hangzavartól, amikor egy-egy meccsük elkezdődött.

14.

A hozzánk közelebbi állomás a petőházi volt, innét jártunk Sopronba.

Jóval messzebb, szinte a szerdahelyi részen túl, ugyanazon a vonalon volt a szentmiklósi állomás, a gyorsvonatok itt álltak meg. Utazás előtt, utazás után azt az egy órát, amennyi a nagyállomás eléréséhez kellett, soha nem gyalogoltuk le. Így személyvonattal utaztunk mindenhova, Sopronba háromnegyed óra volt az út, Győrbe egy óránál valamivel több, ha Pestre mentünk, akkor az a győri vára-kozással, átszállással öt órát is igénybe vett.

Az Ausztriához való közelségének tudható be, hogy ez a térség bővelkedik másutt nem tapasztalható jelenségekben. A Győr és Sopron közötti vasútvonal nem a Magyar Államvasutak része, hanem egy magyar-osztrák részvénytársaság tulajdona, ennek magyarul Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút Rt., németül Raab-Oedenburg-Ebenfurter Eisenbahn AG a neve, a társaság tulajdonában összesen 126 km, ebből Magyarországon

90 km vasútvonal van. A Győr és Sopron közötti szakasz 1876-ban, a Sopron és Ebenfurt közötti szakasz 1879-ben épült fel. A társaság üzemelteti a Fertővidéki Helyiérdekű Vasút Zrt. Fertőszentmiklós és Neusiedl am See (Nezsider) közötti vonalát, valamint az Ágfalva–Deutschkreutz, a Harka–Szombathely és a Szombathely–Szentgotthárd vonal-szakaszokat.

Már gyerekkorunkban tudatosult bennünk a GYSEV önálló léte, leginkább abból, hogy nálunk csupán Győrig lehetett jegyet venni, azután pedig a vonaton a kalauznál kellett a korábbi jegyet felmutatva újabb jegyet váltani Pestig, vagy éppen addig, ameddig utazni akartunk. Fordítva is így működött ez, Pesten Győrig váltottunk jegyet, Győrt követően pedig a vonaton hazáig.

15.

Volt még egy vasútvonal, az Szentmiklósról indult Pomogyra, ami már Ausztriában volt. Erről a vonalról csak azt tudtuk, hogy van, s azt, hogy időnként árut rakodtak az állomás hátsó részén lévő vágányon álló szerelvénybe, személyvonatok ezen a vonalon nem közlekedtek.

Egy vasútvonal – s mintha nem is létezett volna.

Erről a vasútvonalról gyerekkoromban valóban annyit tudtam csak, hogy Pomogyba is megy tőlünk vonat, de embert nem láttam, aki utazott volna rajta, ezért is írtam, hogy személyvonatok ezen a vonalon nem közlekedtek. Nem volt igazam, ahogyan abban sem, hogy a vonatok csak Pomogyig közlekedtek. Ez a szakasz egy nagyobb vonal része volt, magát a vasútvonalat, ezt mostani kutakodásaim során tudtam meg, a Fertővidéki Helyiérdekű Vasút részeként a GYSEV üzemeltetette-üzemeltette. Korábban ez a vasútvonal Celldömöktől Nezsiderig (Neusiedl) vezetett, Fertőszentmiklós tehát csak közbeeső állomás volt, ám amikor még létezett a „celi” vasút, erről a kapcsolódásról akkor sem tudtam. Ma Fertőszentmiklóstól Nezsiderig vezet a pályaszakasz, Magyarországon 13 km hosszú a pálya (ami azt jelenti, hogy ebben az irányban 13 km-re voltunk a határtól), maga a vasút pedig Magyarország utolsó helyi érdekű vasútja.

Régen egy tájegység szélső pólusait kötötte össze, más tájak irányába is kapcsolódást jelentett, Pozsonyba például Nezsiderből már könnyen el lehetett jutni. Már gyerekkoromban is, akkor talán még jobban, mint ma, minden út a központba vezetett, s onnét a másik központba.

Pomogy (Pamhagen) neve ebben a történetben többször is feltűnik, noha soha nem jártam ott. Az Árpád-korban gyepűvédő településnek számított, ahogy az szláv eredetű nevében őrződik, ma is a határon található. 1921-ig Magyarországhoz tartozott, azóta Ausztriához, lakóinak száma 1800 fő körül van, ma határátkelőhely. Közélemben található, a magyar oldalon, a valamikori Mexikópuszta (1970-től Fertőújlak), ennek régebben csak Pomogyval volt összeköttetése, illetve, igaz, távolabb, Nyárasmajor (mi Nyárosként emlegettük, írásban is találkoztam ezzel a formával), ennek neve Nyárligetre változott, a névváltoztatások a hatvanas évek végén és hetvenes évek elején történtek, okát akkor sem értettem, ma sem értem. Nyárliget ma Sarródhoz tartozik.

16.

A „celi” vonalon régi motorvonat járt, telente a szél alulról befújta a felkavart havat. Kabátban ültünk a kocsiban, de mindegy volt, mentem-mehettem haza. Néha kocsikat is akasztottak a motorvonat mögé, régi, fapados kocsikat. Úgy is hívtuk az egész vonalat, fapadosnak. Sárga-barna facsíkok váltakoztak a padokon, az egész vonat múzeumba illő volt már akkor is.

Aztán a „celi” vonalat megszüntették, egy idő után felszedték a síneket, így a töltésen nyugodtan biciklizhattunk, a kisállomás épülete pedig málladozni kezdett. Soha nem tudom már meg, hogy állomásnévként mi szerepelt rajta.

A másik vonalon, igaz, inkább később, utaztam Győr irányába is, ezen a vonalon viszont sohasem mentem Celldömölk felé, egyetlen állomás erejéig sem, így azt sem tudtam, hogy ebben az irányban mi volt a falun túl.

A falun túl egyébként laktanya volt, nem is laktanya, hanem légi megfigyelők állomáshelye, csak hallottam róla, de nem láttam sohasem. Focistáink ott katonáskodtak, onnét gyalogoltak a házunk előtt edzésre, legalább öt-hat kilométert kellett megtenniük oda, s aztán ugyanannyit vissza.

Mіндеzen túl újabb falvak következtek, Csapod, Cirák, Beled, soha nem láttam őket.

A laktanyát Bregencznek hívták, pontosabban a Bregencz-majorban volt, mi Pregencnek mondtuk, lokátorállomás volt ott, a visszaemlékezők szerint mintegy 150–200 fő teljesített benne szolgálatot. A falun kívül volt, soha nem láttam, csak a hírét hallottam. Fontossá akkor vált számomra, amikor a falutól való első elszakadásomkor, a szegedi egyetemi felvételi időpontjában Lagzi István tanulmányában találtam rá való utalást. A felvételi után utaztam haza, ráadásul olyan vonattal, amelyik éjszaka Kiskunfélegyházán időzött, s akkor, egy frissen vásárolt folyóiratszámomnál rátaláltam a jelzett tanulmányra, melyben arról volt szó, hogy az 1939 után hazánkba érkező lengyel menekülteket többek között Fertőszentmiklóson helyezték el, a Bregencz-majorban. Ezt olvasva az otthoni világ ismét valóságossá vált számomra, s hirtelen fogódzót találtam magamnak.

Könnyen írtam le, hogy Lagzi István egyik folyóiratban megjelent tanulmányában találtam utalást „Pregencre”, valójában azonban nem tudom megmondani, hogy az írás melyik lapban jelent meg. Az emlékezetem azt rögzítette, hogy még a szegedi pályaudvaron vettem egy Új Írás-számot, abban jelent meg az engem az otthonosság élményével megajándékozó írás, de az az igazság, hogy 1973-ban nem jelent meg Lagzi Istvánnak írása az Új Írásban, és más folyóiratban sem, az egyetlen szóba jöhető tanulmánya abban az évben a Soproni Szemlében látott napvilágot, azt viszont egészen biztosan nem vehettem meg a szegedi állomáson.

Akkor hát mit olvastam akkor, s milyen történéseket helyezett egymás mellé az emlékezetem? A kérdésre nem tudom a választ.

17.

Nézem a leírtakat, látom, ha a régi világról beszélek, mindig a mi szerepel, sohasem az én. Nem véletlenül. Ha közösségre gondolok, az én életemben a falu játszotta a legnagyobb szerepet. Pontosabb, ha azt mondom, hogy gyerekkorom-

ban számomra a falu törvényei szerint rendeződött el a világ, s a falu fordította át a világ törvényeit a magam életére. A falun keresztül láttam mindent. Még akkor is, ha a valamikori elsődlegesnek tartott világ a résztvevők gondolkodásában másodlagossá alakult át.

Azok között az emberek között, akikkel gyerekkoromban együtt éltem, akikkel akkor kapcsolatba kerültem, az alaptípusok megmutatták magukat. Azt, hogy ismerem az embereket, máig, s nem azokat, akiket otthon megismertem, hanem azokat is, akik szerte a világban élnek, a falunak köszönhetem.

Annak a falunak, ahol felnőttem, úgy, ahogyan más a tanyának vagy a városnak köszönheti a maga valóságismeretét.

Annak a tanyának vagy városnak, városrésznek, ahol felnőttem.

Akkori világomnak, mint mindenki másénak, megvoltak az összetevői. Az emberekre, a munkára, a kapcsolatokra, a játékokra, az elrendezettségre és a kiszolgáltatottságra gondolok, ha arra a világra gondolok. Annak a világnak az összetevőit mind le kellene írnom. Nem tudom, hogy az emberekről, élőkről vagy holtakról, máig közel állnak hozzám, tudok-e majd írni.

Ma már azt sem tudom, hogy a közösségnek ez a megélése akkor nem volt-e már anakronisztikus. Nem tudom, hogy kinek volt igaza, annak, aki elfogadta a közösség törvényeit, vagy annak, aki kitört a közösségből.

Vagy ki akart törni.

Mert a gondolkodásán mindenképpen érződtek, máig érződnek a meghatározottságok.

18.

A legfontosabb az volt, hogy akkor mindennek éreztem a helyét. Lehet, hogy a világ akkor is hiányzott, mert tudom, hogy hiányzott, a nagyobbik rész mindig hiányzik az embernek, de mintha kevésbé hiányzott volna, mint ma, amikor jóval többet ismerek belőle.

Lehet, hogy jó ideig a nagyobbik részről nem is tudtam, mert az otthon, az otthonosság elfedte azt, amit világnak gondoltam.

Azt sem tudom, hogy valóban többet ismerek-e ma a világból, mint akkor.

Azt gondolom, hogy ma sem ismerek többet a világból, mint régen, inkább másként ismerem azt, amit ismerek, példát is hozok erre. Gyerekkoromban annyi minden mellett írókról is tanultunk, köztük olyan íróról, akiről felnőtt életemben számos tanulmányt írtam, könyvet is, száznál több levelet közöltem a levelezéséből. Néha rákérdezek magamra, vajon többet tudok-e róla most, amikor mindent elolvastam, amit írt, s azt hiszem, azt is, amit könyveiről, gondolkodásáról írtak, mint akkor, amikor csak előre kialakított sémákat tanítottak vele kapcsolatban. Abban a rendszerben, amelyikbe akkor helyezték, biztosan nem tudok róla többet, mert vele kapcsolatban most egészen másképpen tudok mindent, mint ahogy akkor tudtam bármit is. Akkori tudásom és a mostani nem vetíthető egymásra.

Az sem, amit akkor tudtam a világról, s amit most tudok. Nem a valamikori, gyerekként megismert világom bővült ki, hanem mintha egy másik került volna a helyére, ezért vannak állandó hiányérzeteim.

Ha az akkori világból, világból nőtt volna ki a mai, lehet, hogy nem érzém ezeket a hiányokat.

Ha naponta látnám azt a teret, amelyikben felnőttem, lehet, hogy nem érzém ezeket a hiányokat.

S az is lehet, hogy erősebben éreznék minden hiányt.

Tudom, tankönyveken nem szabad számon kérni a tudomány eredményeit, különösen nem szabad ezt megtenni úgy, hogy mai tudásunkat egy negyven évvel ezelőtt íródott tankönyvvel szembesítjük. Nem is ezt teszem, hanem csak arra utalok, hogy az a tankönyv, amelyikből tanultam, az irodalmat nem irodalomként, hanem a politika tárgyaként kezelte. A Magyar irodalom – Irodalomtörténet III. a gimnáziumok IV. osztálya számára című könyv Kanizsai-Nagy Antal munkája, mi a harmadik kiadását használtuk. A könyv bevezetője előtt mottó szerepel, Lenintől: „A marxizmus nem dogma, hanem a cselekvés vezérfonala.” Erre a mottóra nem emlékeztem, de aligha járok messze az igazságtól, hogy ilyen jellegű mottó használatára 1973-ban, vagy valamivel előtte egy magyar irodalomtörténeti tankönyv elején senkit nem kötelezhetett senki. A rövid, Németh Lászlóval foglalkozó fejezet, mert hiszen Németh Lászlóra utaltam fentebb, pontosan mutatja, hogy a könyv az éppen aktuális pártállásfoglalásokat tükrözte, olvasói-gondolkodói élményről egyetlen szó sem esik benne, arról sem, hogy az adott szerzőről egyáltalán miért érdemes megtudni bármit is.

De nézzük lépésről lépésre. Először arról beszélek, amire nem emlékeztem. Nem emlékeztem arra, hogy a tankönyv foglalkozott Németh Iszony című regényével és A két Bolyai című drámával. Ez utóbbi arra is jó volt, hogy a tudománytörténet valamilyen módon mégiscsak szerepeljen a tanításban, s ezzel mintegy „letudják” Németh drámáit, az Iszony viszont gondokat okozhatott a tankönyv szerzőjének, mert visszatérően „életlani” vonatkozásokat említ az iszony érzése kapcsán, én akkor ebből nyilván nem értettem semmit, s feltehetően más gimnazista társam se, konkrétabb értelmezéssel viszont nem találkoztunk, bizonyára vigyáztak, nehogy túlságosan belebonyolódjunk a szexualitás világába.

Emlékeztem viszont a hangsúlyos helyen, az író fényképe mellett lévő elméleti alapvetésre. Idézem: „Világosan látja a kapitalizmus orvosolhatatlan hibáit, ezért kimondja, hogy ez az út járhatatlan egy népi megújulást kereső nemzet számára. A jövő társadalma egyedül az osztály nélküli társadalom lehet. Az ehhez vezető utat azonban helytelenül jelöli meg. Nem a tömegek osztályharcát hirdeti, hanem a »minőség forradalmát«: az erkölcsileg és szellemileg kiemelkedő emberek összefogása, »szigetei« lehetnek az új társadalom első sejtjei. A fasizmus megerősödésekor, majd a második világháború idején sokban módosította utópista gondolatait. (...) Hibás elméleteinek cáfolatát drámáiban ... és regényeiben ... is megtaláljuk.” Szinte a rendszerre jellemző mondatként jelenik meg: „A valóságba ültetett erkölcsi utópia – megvalósíthatatlan.” S még két fontos mondat: „Az ellenforradalom emberi és írói becsületességének nagy próbája. Ezekben a nehéz napokban erkölcsi bátorsága, elkötelezett felelősségtudata kimondatja vele az igazságot: a magyar nép eljegyezte magát a szocializmussal, a jövő útja csak a szocializmus lehet.” (ih.: 269., 271. oldal)

Szakmailag nem elemezhetem a fenti állításokat, nincs rá helyem. Alapvető gondnak nem is a szakmai hibákat gondolom, ennél súlyosabbnak tartom a stilisztikai bakikat, s azt, hogy a tankönyv szerzője az irodalmat nem irodalomként értelmezte, hanem politikai állásfoglalásként, hitvallásként. A legdurvábbnak viszont azt gondolom, hogy Németh erkölcsi hitelességét – az 1956-ról írtakkal kapcsolatban mondom ezt – olyan közeg kapcsán igyekeztek megteremteni, amelyik megkérdőjelezte az erkölcsi alapelvek létét. Az akkori politikai berendezkedés tagadta az erkölcs fogalmát, annak viszonylagosságáról beszélt, közben viszont igényt tartott az erkölcsösség glóriájára.

19.

Nagyszüleim a tizenkilencedik század és a huszadik század fordulóján születtek. Nagypám, Bokori Pál 1899-ben, nagyanyám, Végh Terézia 1902-ben. (Ez a köztük lévő pár esztendőnyi különbség átöröklődött gyermekeik házasságára is, az ő nemzedékükben a férfi mindig idősebb volt, mint a felesége.)

Amikor megszülettem, nagypám fogatos volt a téészen, saját lovait vitte be oda, nagyanyám, aki tíz gyermeket szült, s a tíz gyermekből ötöt nevelt fel, mindig otthon dolgozott.

S a földeken.

Apró gyermekként szerzett emlékeimet őrzöm róluk.

Mindig öregnek láttam őket. Pár éves koromtól őrizhettek róluk emlékeket, akkor annyi idősek voltak, mint én most.

Sokkal öregebbnek látszottak.

Amilyennek megismertem őket, olyanok maradtak halálukig. Öregebbek sem lettek annál, mint amennyire öregek ötven-hatvan évesen voltak.

Nagypám, ha megállt, elővette a cigarettapapírt és a dohányt, cigarettát sodort magának. Úgy emlékszem, mindig volt benne valami fáradtság. Megértést tanúsított a világ iránt. Ha eléd tesznek egy ételt, ne mondd azt, hogy sós vagy sótlan, gondold arra, hogy az, aki készítette, a legjobb szándékai szerint járt el, mondta. Ha mi, gyerekek felkiáltottunk, hogy meleg a leves, megszólalt, van a szádban hideg is, meleg is, mondta. Alakját már nem tudom megeleveníteni, nem emlékszem több mondatra tőle. Arra igen, hogyan gondozta a lovakat, hogyan ült türelmesen a bakon, talán kovácshoz is mentem vele, a lovakat patkoltatta, sokat mesélt arról az időről, amelyikben az öreg doktorral, a mi időnkbeli doktor apjával járta a falut és a környéket. Nagyon szerette a gyerekeket, soha nem szólt rájuk hangosan, végtelen szelídség volt a hangjában.

Nagyanyám reggel-este imádkozott, este hosszan, a világot vallása tanításai szerint rendezte el magában, irányította a család életét. Akkor a családi történetek számontartása, rendezése, a levelek írása, a pénzbeli dolgok átgondolása és számontartása még teljesen az asszonyok feladata volt. Nálunk is anyám végezte mindezt. Nagyanyám is sokat dolgozott a földeken, a kertben, a ház körül, tette, amit tennie kellett, időnként a homlokát törölte meg, akkor láttam, hogy kimelegedett és elfáradt.

Az utcájukban két testvére lakott, velük szoros kapcsolatot tartott. Nagy családok nőttek testvérei házasságából is, Örzse néném férje útkaparó volt, gyerekeik tanultak, egyikük jogi doktor lett, másikuk tanár. Rajztanár, festett, a rokonságban ma is látható egy-egy festménye. Nagyanyámék szomszédságában lakott nagyanyám másik testvére, két nagy termetű fia volt, Vendel bátyám, aki ebben a házban lakott a családjával és Dezsi bátyám, aki az Ikva partján épített magának házat. Ácsok voltak mind a ketten, őserővel megáldva, a fejsze könnyű játékszer volt a kezükben. Vendel bátyám szinte fafeldolgozó üzemet működtetett, nagyanyáméktól sokszor átmentem, néztem, hogy fűrészelik vagy szeletelik fel a fát.

A faluban sokaknak mondtuk, hogy néném vagy bátyám, ez közeli rokonsági fokozatot jelzett, az ángyom kifejezés a távolabbi és idősebb nőrokonokat illette.

Anyai nagyszüleimnek tíz gyermeke született, öten maradtak közülük életben, édesanyám, Teréz, s testvérei, Irén néném, Laci bátyám, Magdus néném, s a legfiatalabb, Pisti. Az öt testvér közül hárman maradtak a faluban, ketten Pestre kerültek, az otthon maradtak gyerekeivel szoros kapcsolatban voltunk, szinte együtt nőttünk fel, a pestiek gyerekei minden nyáron jöttek haza „nyaralni”, s mi is mentünk hozzájuk Pestre.

Minél többet gondolkodom azon, hogy nagyszüleim hogyan éltek meg a maguk világát és hogyan éljük mi a magunkét, annál inkább úgy látom, hogy a paraszti élet állandósága az ő számukra még kevésbé engedte meg az életbe beleszóló erők (állam, munkahely, kívülről érvényesülő hatások) figyelembevételét, mint ahogy mi azt, nyilván kényszerűségből, „megengedjük”. Azt is mondhatom, hogy az örök emberi törvényeket ők jobban figyelembe vették, mint mi. Másképpen mondom, talán egyszerűbben, ők mintha még a Teremtővel tartottak volna kapcsolatot, mi már csak a társadalommal vagyunk kapcsolatban. Nem azért, mert így akarjuk, hanem azért, mert egyre inkább csak így lehet élni. A mi életünkön már napi kényszerek uralkodnak, s azoknak megfelelően jutunk az övékéknél kényelmesebb, de jóval uniformizáltabb élethez.

Tudom, az ő életükön is napi kényszerek uralkodtak, mégis másként éltek meg az életüket, mint mi.

A paraszti-gazdálkodói élet állandóságáról pontosan ír Arthur E. Imhof Elveszített világok (Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...) című könyvében, a könyv 1992-ben jelent meg, Gellériné Lázár Márta fordításában. Az idealizálás szándékától mentesen a könyv bevezetőjéből idézek pár sort:

„Levonták a következtetéseket abból a felismerésből, hogy lehetőségeik korlátozottak a pestis, az éhínség és a háború megfékezésére, amikor e csapások egyszer csak betörték kicsiny világukba. Még a jómódúakat sem óvta meg semmi a ragálytól; a rossz termés a nagyobb gazdaságokban is csak rossz termés maradt; a háború pedig nem tett nagy különbséget szegény és gazdag között.

Mindeme tapasztalatok alapján belátták, hogy nem az a bölcs, aki személyre szabott stabil pontokat alakít ki. Ott, ahol a földi lét ismételtlen fenyegetett tartalma bizonytalan volt, az lett volna a természetes, ha instabil válaszok következnek rá. Csupán manapság vált uralkodóvá a hosszú távú kiszámíthatóság – mind saját magunkra, mind másokra nézve –, mert csaknem valamennyien viszonylag hosszú életet élünk, és megérjük a

hatvan, hetven vagy nyolcvan évet. Manapság 'megéri', értelme van beruházni egyetlen életünkbe. Akkor magától értetődően más értékeknek volt elsőbbségük, olyan dolgoknak, amelyek túléltek az egyszeri, bizonytalan emberéletet. (...)

Abból, hogy a mikrokozmosz a makrokozmosz része volt, hogy a kicsiny világok százai és ezrei bújtak meg a mindent egyesítő nagy világban – s ez a világ a keresztény elképzelések szerint a mindenható Isten óvó karjában nyugodott –, nemcsak az következett, hogy az egyes ember sohasem vesztett el, és semmikor sem volt pusztán csak magára utalva. E világszemléletről sokkal inkább az mondható el, hogy akkor élt őseink számára képes volt lelki értelemben biztonságot nyújtani, olyan stabilitást, melynek segítségével még a legjobban dühögő járvány, éhínség és háború idején sem zökkentek ki egyensúlyukból.” (20., 24. oldal)

A huszadik század ezt a stabilitást megtámadta, eltiűntette, talán ezért tűnt irigylésre méltónak az a türelem, ahogy nagyszüleim a maguk életének alakulását elviselték.

20.

Bármennyire is szeretném életüket háborítatlannak látni, nem volt az.

A huszadik században már nem lehetett az.

A századdal voltak egyidősek, átélték a két világháborút, nagyapám testvére Amerikába került, egy másik testvér, minden családtag azt mondja, rá hasonlítok a legjobban, a Don-kanyarnál halt meg, szabadságon volt itthon, az utolsó vonattal ment vissza szolgálati helyére.

Ők éltek Szerdahelyen, apám Szentmiklósról származott. Apja korán meghalt, anyja nevelte, őt is, testvérét is. Apám anyját Bujtás Margitnak hívták, rátarti, magát még szegénységében is módosnak tudó asszony volt, bennünket, gyerekeket nem nagyon szeretett. Apai nagyapámat nem ismertem, mondtam korán meghalt. Két gyermekük volt, nagybátyám, Füzi Lajos és apám, Füzi Ottó Pál.

Szentmiklós volt a gazdagabb, Szerdahely a munkásabb, az itteni emberek mintha más emberséget képviseltek volna. A különbségtétel bekerült a család gondolkodásába.

Lehet, hogy onnét vettem át magamnak én is.

21.

A családi emlékezet mélyéről egy dédmama bukkan elő. Anyám beszélt róla, kenyérsütéseket említett vele kapcsolatban, s azt, hogy nagyon szerette a gyerekeket. Egy nagy Petőfi-kötetet ruhába hajtogatva őrzött, időnként abból olvasott fel az unokáinak.

Családunk innét eredezteti az irodalom iránti érdeklődésemet. Én azonban tudom, hogy volt, aki számomra közvetítette ezt az érdeklődést.

Feltehetően ez a dédanyám volt az, aki az első világháborúban megsebesült férje után elgyalogolt Galiciába, három hétig tartott az útja. Az út legendája megőrződött a család emlékezetében. Ha tehetném, szívesen beszélgetnék vele erről az útról. Kötődésükről is, ami magával rántotta és magáról az útról is, a hosszú gyaloglásokról.

Feltehetően a gyerekkoromban hallott történet miatt él bennem érdeklődés Galícia iránt, s feltehetően ezért olvastam nagy mohósággal Martin Pollack Galícia (Utazás egy letűnt világban) című könyvét, a könyv magyarul a Palatinus kiadásában jelent meg 2009-ben, Halasi Zoltán fordításában. Galícia természetesen nemcsak a Monarchia mindent ötvöző világa, s nem is csupán az első világháború eseményei miatt játszott fontos szerepet a huszadik századi magyar történelemben, hanem az onnét eredő kulturális hatások miatt is. „Nincs még egy része Európának, amit a huszadik századi történelem ilyen szörnyűségesen sújtott volna, mint Galíciát. Ennek ellenére ez a térség, ahol annyian haltak meg, egészen máig hatóan rendkívüli vonzerőt áraszt, sőt, mintha ez a hozzátapadó bűverő, mondhatni, még nőtt is volna azóta, hogy eltűnt a térképről. Mert bármekkora volt is a nyomor, kulturálisan Galícia hallatlanul gazdag vidék volt, fontos hatások indultak el innen, amelyek később Nyugaton is tartósan érezhetők voltak” – írja Pollack (6. oldal).

Minden mást felcserélnék egy galíciai utazásért, ahogyan régi vágyam, nyilván a tizenkilencedik századdal kapcsolatos olvasmányok továbbéléseként, hogy egyszer megnézzem az Al-Duna vidékét.

22.

Nagyapám nagy bajuszú, barázdált arcú ember volt. Mindig parasztkötényt kötött maga elé, inge fölött mellény volt. Nagyanyámon fekete mellény, fekete szoknya volt, a szoknya alatt alszoknyák fodrozódtak. Nagyapám testes volt, nagyanyám vékony, törékeny. Szerették és tisztelték egymást, kapcsolatukból ennél többet nem érzékeltem. Életük más meghatározottságok szerint formálódott, mint a miénk. Szeretném, ha az életüket irányító értékrendből valamit átmenthetnék a magaméba, s azt átadhatnám a gyerekeimnek.

Családtörténeti emlékezetünk a lényegét tekintve három nemzedéket fog át, a mi nemzedékünkől visszatekintve szüleim és nagyszüleim nemzedékét látom egyéni vonásokkal, nagyszüleim szüleiről egyetlen egyéni vonás, történet nem öröklődött ránk.

Nagyszüleim földművesek voltak, házzal, kerttel, földdel, eleinte nyilván lovakkal, állatokkal. Az ő szüleik is földet műveltek, s feltehetően azok szülei is, s így végig, vissza az idők során. Úgy képezem, hogy őseim élete évszázadokra visszamenően a földhöz kötődött.

Ha akárcsak egyetlen ember lett volna az elődeik között, aki kilépett ebből a rendből, annak az emléke feltehetően megőrződött volna. De említeni sem említett ilyet soha senki.

Nem végeztem családtörténeti kutatásokat, ezért használom a feltehetően kifejezést. Csak sejtem, vagy inkább sejteni akarom, hogy őseim ősei is földműveléssel foglalkoztak. Az esély adott, az általuk lakott Sopron alatti tájon mindig nagybirtokok voltak, a népmozgás pedig csekély volt.

A történelem itt pár nagy, hadd tegyem hozzá, nemesi vagy arisztokrata származású egyéniségben mutatta meg magát, az ő történelmi szerepvállalásuk, valódi és szellemi építkezésük tízezrek munkájára épült rá.

A kor változásai érződtek a generációk életében. Bármennyire is földművesek voltak a nagyszüleim, a szó legnemesebb értelmében leginkább parasztok-

nak nevezném őket, ha ez a kifejezés nem kapott volna az utóbbi évtizedekben pejoratív kicsengést, ők már másképpen voltak földművesek, mint az ő szüleik, s ők maguk is másképpen a hatvanas években, mint a harmincas években. Nagyszüleim szülei még valóban önellátók voltak, kenyeret sütöttek a családnak, s mindazt megtermelték, amire szükségük volt. Nagyanyám fiatalkorában, már családosként, rendszeresen járt a mezőre dolgozni, akkor, legidősebb gyerekként, anyám látta el a kisebbeket. A hatvanas évekre már földjük se volt, csak a háztáji, s minimális nyugdíjat kaptak, panaszkodni viszont soha nem hallottam őket.

23.

Ha házat vagy kertet próbálok feleleveníteni, akkor mindig nagyapám és nagyanyám háza és kertje jut eszembe.

A régi ház, mert késő öregkorukra nagybátyám, anyám testvére új házat épített a régi helyére. Ezt az új házat is ismerem, de azt a régit is pontosan le tudnám rajzolni. Vert falú volt, amikor összedöntötték, figyeltem a „falat”, addig még nem találkoztam ilyennel, a mi időnkben már minden téglából épült. A ház nem volt nagy, az utcára két apró szobaablak nézett, az első szoba mögött volt a konyha, kemencével, mögötte a kamra, az udvarban a háztól oldalt állt a kiskonyha, a ház mögött a „gazdasági” udvar, istállóval, szalmakazállal, aztán hátul a kert bokrokkal, gyümölcsfákkal. Az udvaron szederfa állt, sokszor húztuk le az ágait, csipegettük magunknak a szedret. A kertben sokféle gyümölcs volt, nagy szemű ringlókra emlékszem.

A konyhában még kemence volt, az oldalában jól lehetett érezni a meleget. A konyha sötét volt, mintha mindig árnyékban állt volna, ha többen voltunk, akkor emlékeim szerint az előtérben ettünk. Ha télen mi, gyerekek ott maradtunk náluk, akkor a hideg szobában a vastag dunyha alá felmelegített téglát tettek, vacogásunk egyből abbamaradt.

Lakodalomkor, egyet átéltem itt magam is, a nagybátyámét, zöldecsint építettek az udvaron, alatta zajlott a multság. A kocsmá udvarán rendezték a búcsúi multságokat, egyen-kettőn gyerekként voltam, bár nálunk a búcsú inkább családi ünnep volt. Akkor jött össze a rokonság, a messzire elkerültek búcsúra mindig hazajöttek.

Gazdagon burjánzó kert volt a nagyszüleimé, a kerítést befutották az indák, hajtások, a kerítés mögött pedig külön világ kezdődött, a többi kert között kanyargó vékony úton el lehetett jutni a kocsmába. Hétköznapokon a szűk rokonságból ebbe a főutcán lévő kocsmába senki nem járt, tőlünk távol volt, nagyapám nem járt kocsmába, mi itt az udvaron fölállított asztalokhoz csak búcsúkor ültünk le. A kocsmá előtti téren különböző sátrak álltak, céllövölde volt itt, különböző körbeforgó alkalmasságok, mindaz, ami a búcsúi forgatagot mindenütt jellemzi. Maga a búcsú azonban nem itt kezdődött, hanem még délelőtt a kápolnánál, misével, ezt követően jött a többfogatós családi ebéd a nagyszüleimnél, aztán indultunk a forgatagba, a férfiak már ekkor a kocsmá udvarán ültek le, este pedig bál volt, mi gyerekek ebből értelemszerűen kimaradtunk.

A búcsújárás a katolikus hívek zarándoklata, alkalmat teremt az elmélkedésre, imádságra, bűnbánatra, ájtatos cselekedetekre és beszélgetésekre. Nálunk az általunk csak kápolnaként, mások által szeredi kápolnaként említett kegyhely körül alakult ki a búcsújárás. Mindennek az alapja az, hogy miután Bezerédj Vörös Gergely 1460 körül a Nádasdyaktól birtokrészt vásárolt, egy oszlopra a Fájdalmas Szűz szobrát állította. A XVII. században nagy vihar söpört végig a környéken, de a szobor sértetlen maradt, így egyre nagyobb tisztelet övezte a Fájdalmas Szűzanya szobrát. A zarándokok által adományozott pénzből 1903-ban építették fel a kápolnát a falu Szered nevű részén, innét a szeredi kápolna elnevezés. A szobor a kápolna oltára fölött látható. 1980-ban a kegyhely 500 éves évfordulóján 15 000 zarándok jelent meg a kápolna körül. A búcsú napja szeptember 15-re, praktikusán szeptember harmadik vasárnapjára esik. A kápolnában az én gyerekkoromban tartottak miséket, nagyanyám sokszor odament misére, de egyszerűen csak imádkozni is.

24.

Működő, nagy gazdaság volt a nagyszüleimé. Állatokat tartottak, disznókat, teheneket, aprójszágot, ló akkor már nem volt náluk, földet műveltek, nagyapám télesztágnaként a mezőn dolgozott. A mező nem volt messze, az utca másik oldalán lévő házak kertjei már a mezőre nyíltak, én azonban alig-alig jártam ott. Ha náluk voltunk, akkor inkább az udvaron vagy a kapu körül játszottunk. Innét figyelni lehetett az utcát, közben biztonságban voltunk. Az udvaron fű volt, az utcára fakapu nyílt, a kapu mellett állva figyeltük az utca forgalmát. A ház előtt diófák álltak, nyáron is kellemes hűvösben lehettünk.

25.

Az állatok is állandóan körülvettek bennünket. Ott voltak mindenütt, ahol mi voltunk. A macskák fel sem tűntek, annyira természetesen léteztek ebben a környezetben. Kutyánk nekünk nem volt, valamikor nagyanyáméknak, amikor még ők is fiatalok voltak, volt egy legendák ködébe vesző Pajtás nevű kutyájuk.

S ott voltak nagyapám lovai. Értette a nyelvüket, az élete részei voltak. Úgy gondolom, mindent tudott, amit a lovak kapcsán tudni lehetett. Velük dolgozott, de az irántuk való szeretete több volt, mint ami ebből a kapcsolatból levezethető lett volna.

Kiscsikó születésénél gyerekként ott voltam én is, kovácsnál is, amikor patkolta a lovakat. Azt, ahogyan a kovács dolgozott, jó volt nézni, az anyag valóban formálódott az ütései nyomán.

Ha nagyapám lovaira gondolok, a hozzájuk fűződő kapcsolatára, mindig Nagy László versei jutnak eszembe, a Kiscsikó-sírató és a Búcsúzik a lovacska.

A Kiscsikó-sírató a személyes érzelmeket szólaltatja meg:

*Fehér volt az anyád, te meg fekete,
anyádat elásták, de te nem tudtad,
lefeküdtem melléd, simogattalak,*

*sajnáltalak téged, bársony-kiscsikó,
puha volt a füled, mint a kisnyulé,
nyakadon a csengő piros szalagon,
de te nem csengettél, bársony kiscsikó...*

A Búcsúzik a lovacska egy gazdálkodási forma, egy világ eltűntét jelenti a számomra. Akárhányszor hallom, olvasom, vagy csak a jelképes címére való utalásra bukkanok rá, mindig arra a valamikori világra gondolok, amelyiknek az utolsó pillanatába éppen csak beleszülettem.

Amikor a Tiszatájban Farkas Árpádnak az N. L. az ő tajtéksörényű ménjeivel című verse megjelent, kívülről mondogattam:

*Voltam én harmadfű csikó a csihadó időben,
táltosos táncú, sosem herélt-paripás;
csiklandta szűgyig érő szórfű füttyülőmet,
ha száguldtam nagy, szabad mezőkön, horhosokon át.*

Akkor is tudtam, ma is tudom, utánérzés, történelmi utánérzés volt a vers általam való mondogatása. Utánérzés, mert a csikó szabadságát én nem láttam, nem figyeltem meg, ha mondhatom így, az ő szabadságát én nem éltem át, mégsem tudtam mást tenni, csak mondtam-mondtam magamnak a verset, mert tudtam, hogy volt, aki a versben megfogalmazott érzést megélte.

26.

A rendet gyermekkoromban nagyanyám és nagyapám élete révén ismertem meg. Nem „gyönyörű képességünk”-ként, miként elvontan és némi utópisztikus naivitástól sem mentesen József Attila mondja, s nem is a kaotikusság ellentettjeként, ahogyan manapság egyre gyakrabban földereng gondolkodásomban, hanem csupán önmagában, az élet természetes részeként.

Abban, ahogy éltek, csak a hiánya vált volna érzékelhetővé.

Akkor nem tagadta semmi, s nem is hangsúlyozta semmi, csupán összefogta az életüket.

Az ottani életnek leginkább a munka volt a része, ezért a rend a munka folyománya volt, azt zárta le, abban adott megnyugvást.

Nagyapám szombaton délután, három óra lehetett, vagy inkább öt, nem tudom, akkor az időt másképpen kezeltük, mint ma, ezért inkább azt mondom, hogy a munkája után felsöpörte az udvart, talán még föl is locsolta, ekkorra már minden más elrendeződött a házban. Ezzel lezárult egy hét, megnyugvás következett, csak az állatok etetése maradt meg, jöhetett az ünnep, a templomba menetel, s így tovább.

Egész héten dolgoztak, ahogyan vissza tudok emlékezni, reggeltől estig, az ünnepnap a pihenést biztosította számukra. Azt, hogy kipihenték-e magukat, nem tudom, mai eszemmel azt mondom, hogy nem.

Az állandó munkát egy napi megállással nem lehet kipihenni.

Az az egy nap a gondolkozás, a tervezés lehetőségét biztosította számukra. Arról beszéltek, amire munka mellett nem volt lehetőségük, megtervezték, mit kellene a jövő héten elvégezni, hogyan és milyen sorrendben.

Tudták, hogy az övükön kívül is léteznek világok, de ezekkel nem vagy alig volt kapcsolatuk, valóban a maguk körében éltek, ezért volt fontos, hogy ilyenkor kapcsolatot találhattak a világot alakító erőkkal. Az ünneplő öltözet, a templomba menetel, a találkozások, az áhítatos éneklés s a mise utáni, ebédig nyúló beszélgetések mind hozzájárultak ahhoz, hogy az ünnep része lett az életüknek.

Biztosan lesz még módom a huszadik századnak a történelem folyamatába hozott sajátos vonásairól elmélkedni. Most csak Kafkának az önmaga szétesésével kapcsolatos szavait idézem, ezeket a huszadik századnak a régi világgal szemben képviselt felbomlasztó hajlamaira vetitem rá: „... a felbomlás úgy megy végbe, mint egy apoteózis, amikor is elszáll belőlünk minden, ami életben tart bennünket, de miközben elszáll, emberi fényével még utoljára beragyog bennünket.” (Franz Kafka: Naplók, Budapest, 2008, fordította: Gyórfy Miklós, az idézett rész a 38. oldalon olvasható.)

Ez a fény nagyszüleim, sorstársaik, leszármazottjaik alakját ragyogta be, s mondjuk így, a közösségi élet szétbomlását világította meg. Az én belső világában nem mentek végbe a Kafka által leírt folyamatok, a mindennapi küzdelem ebben a világban az önépítést állította előtérbe, az egyén erodálódásának huszadik századi folyamata nem mutatkozott meg. Ne lepődjünk meg ezen, a történelemben mindig ezernyi folyamat, jelenség mutatja meg magát, s ezek közül egy-egy kerül majd előtérbe. A történelem nem önmagát igazolja, hanem változatokat teremt, a változatokat pedig a körülmények határozzák meg.

27.

Legrégebbi emlékeim között őrzöm, hogy nagyszüleim a munkaegység értékén vitatkoztak, tűnődtek, vajon mennyi lesz az. Nem tudom, hogy mennyi lett, csak azt tudom, hogy megalázóan alacsony volt.

Az alacsony számok végigkísérték az életünket, édesanyám a cukorgyárban a hetvenes években öt forint körüli órabért kapott az éjszakai műszakban. Emlékszem, szüleim ültek az asztalnál a konyhában, a hangok beszűrődtek hozzánk a szobába, a pénzt próbálták elosztani. Nyilván így volt ez másutt is.

A szegénység meghatározta az életünket, az akkori magyar társadalom nagyobbik részének az életét, s a maiét is, igaz, most nem úgy, s nem abban a mértékben, ahogy akkor. Akkor kevesebb volt a gazdag ember, de a maihoz viszonyítva kevesebb volt az igazán szegény is.

Ne felejtjük, akkor mást értettek szegényen, mint korábban, s mint ma.

Nagyszüleim, szüleim küzdelme a gyerekek felneveléséért, taníttatásáért valóban küzdelem volt. Ez adja vállalásaik súlyát, mégis azt hiszem, hogy hibát követnének el, ha mitizálnánk a küzdelmüket. Mindez természetes része volt az életüknek. Ötven vagy száz évvel korábban, betegnek, testi hibával rendelkezőnek kellett lennie annak, akit taníttattak, a mi időnkre a gyerekek taníttatása már majdhogynem természetes lett.

Ne felejtjük, ma a társadalom egyharmada szegényebb, mint amilyen szegények akkor mi voltunk. A társadalom nagyobbik része a mai szegények állapotáról, gondolkodásáról, elképzeléseiről semmit nem tud.

Az emberek akkori küzdelme valójában még a természettel folytatott küzdelem volt. Maguk építették a házat, még szakember is alig akadt, a faluban csak egy kőművesbrigád volt, maguk tettek mindent, a mai munkamegosztásnak valóban csak a csirái léteztek. Ma a természettől való elszakadásunkról beszélünk, s nem tudjuk, hányan élnek még mindig a természetnek való kiszolgáltatottságban a maguk életét.

Minden más akkori ütközés a szegénységgel folytatott örökös küzdelemre rakódott rá, nem lehetett nem észrevenni a társadalmi feszültségeket, azt a hierarchiát, amelyik zárt formába kényszerítette az embereket. A család természetes közeg volt, ez a természetes közeg egy erősen hierarchizált társadalom részeként létezett, ezért menedéket jelentett. Volt a lent és volt a fönt, mi erősen lent voltunk. Figyeltem a tanult, fölülre került rokonaimat, a lent maradtakkal ők is csak a valamikori közös dolgaikról beszélgettek, a maguk új életéről egyetlen szót sem szóltak.

Ezek a családi beszélgetések már a téészesítés következményei voltak. A téészesítésnek több hulláma volt, az egyik 1948-ban kezdődött, a másik 1956, leginkább azonban 1958 után, mivel egyrészt 1956-ban számos téesz felbomlott, másrészt viszont az új hatalmi berendezkedésnek csak 1958-tól, főképpen 1958 második felétől volt módja ezzel a kérdéssel foglalkoznia, 1961-re ez a hullám befejeződött. Mondhatnám úgy is, hogy akkorra befejezték. Saját tapasztalataim, amelyek gyerekkori emlékfoszlányokra alapozódnak, a történések erőszakos jellegét tekintve egybeesnek a történések megállapításaival. Mivel a téészesítés az egész társadalmat érintette, ezért az egész társadalom beszélt róla. Öt-hat éves voltam, amikor ezt a folyamatot a falvakban végigvitték, mégis máig emlékszem, hogy mennyi feszültség kíséerte.

A helyi téeeszervezésekről Rozsonits Géza a következőket írta: „A ma is működő szövetkezet – ez az utalás a rendszerváltás időszakára vonatkozik, F. L. – működési engedélyének kelte 1954. április 1. Ennek a szövetkezetnek 1955 februárjában még csak tizenegy tagja volt. Kezdeti tevékenységükről nem sokat tudunk, mert 1956 őszén a termelőszövetkezet irodájában feldúlták a szekrényeket és szétszórták az iratokat. Nemcsak az iratok szóródtak széjjel, hanem maga a szövetkezet is. Csak 1957 őszén szerveződött újjá a csoport tíz fővel. A terület, amit műveltek, 136 katasztrális hold, amelyből 119 volt a szántóterület. 1958 végére a taglétszám 23-ra nőtt, amiből 11 nő volt.

A »lenini« önkéntesség alkalmazásával 1959 tavaszán megyénk lett az első, ahol minden faluban megalakult és megerősödött a szocialista mezőgazdasági nagyüzem, a termelőszövetkezet. A községbe érkező agitátorok 'jó munkája és az általuk használt kényszerítő eszközök segítségével' 569 fő 'önként' lépett be a szövetkezetbe. Szinte minden olyan személy belépett a községben, aki mezőgazdasággal foglalkozott. Csak két-három személy nem, akik a későbbi időkből szekérfuvarozással foglalkoztak. Ekkor kezdődött meg a fiatalok elvándorlása ipari munkahelyekre a községből.” (Rozsonits Géza: Adalékok Fertőszentmiklós történetéhez, ih.: 39–40.) Nagyapám is ekkor léphetett be a téeszbe, mi

1960–61-ben költöztünk haza, akkor épült a házunk, ebből az időből, s még a későbbi időszakokról is emlékszem, hogy a családi beszélgetés a téesz körül forgott, elképzelve, hogy mekkora traumát jelentett ez az érintetteknek.

28.

A családi történetek, mint mindenkinél, nálunk is ismétlődtek. A történetek nagyszüleim szinte a születésükkor meghalt „kicsi gyermekeiről” szóltak, nagyanyám nevezte őket így. Aztán a munkáról, a megélhetésről, falusi bálokról, nagyapám lovairól. Mélyen megélt, sokszor megszenvedett történetek voltak ezek.

Amíg ezt a könyvet írtam, addig szinte folyamatosan olvassgattam-nézegettem Tánczos Vilmos Elejtett szavak (Egy csiki ember nyelve és világképe, Csíkszereda, 2008) című könyvét. Tánczos Vilmos az édesapját kérdezte, az ő történeteit vette fel és jegyezte le. Mintha én kérdeztem volna a nagyapámat, az ő életidejét és a paraszti munkában betöltött-elfoglalt helyét-idejét tekintve, mondjuk 1960-ban. Akkor nyilván nem kérdezhettem, s akkor sem, amikor már kérdezni tudtam volna. Milyen történeteket mesélt el Tánczos Simon a nyolcvanadik életévében? A háborúról beszélt, az ördögről, az életükbe belépő csinálmányokról, a szegénységről, a munkáról, a teheneiről, a párkeresésről, a természetről, a természeti megfigyeléseiből felépített világképéről. Ezekről beszélt volna az én nagyapám is.

29.

Nagyszüleim „gazdasága” még az önellátást szolgálta, vagy inkább az önellátás időszakának volt a leszármazottja, a mi házunk körüli kert már kisebb volt az övükénél, házunk előtt és mellett virágok voltak, hátul bekerített udvar az apró állatoknak, s utána jött a „föld”, egész a rétig, ezt műveltük, nagyobbreszt ástuk, s benne természetűtük azt, amit kellett. Minden ősszel raboltunk is valamennyit a rétből, egy-két ásónyommal mindig többet ástunk fel, ősszel csak felfordítottuk a nagy ásókra került súlyos rögöket, tavasszal, amikor újra felástuk a kertet, akkor már apróbb szeleteket merítettünk a földből, végül pedig elgereblyéztük. Ennek a hódításnak a befejezéseként a kert végébe is ribizlibokrokot ültettünk, ott hátul sokáig el lehetett lenni, míg ribizlit szedtünk.

Tanulságos lenne összevetni, hogy szerkezetében miképpen egyszerűsödött nagyanyámék kertje és ház körüli gazdasága a szüleim által létrehozott kertre. Általános volt mindkettő, az egyik „modell” a század első felében-közepén alakulhatott ki, a másik a hatvanas években.

Ha ezekhez a kertekhez hasonlítom a mi mai, inkább csak kilépésre, pár lépés megtételére alkalmas kertünket, akkor láthatjuk, hogy a generációk egymásra következő életében milyen változások következtek be. Nagyszüleim még a földből (a ház körüli gazdaságból és a mezőből) éltek, szüleim a jövedelmüket egészítették ki a mindennapi élethez szükségesek otthoni előteremtésével, mi inkább a magunk „hedonista minimalizmusát” elégítjük ki a kert ápolásával,

miközben nyilván ezzel is emlékezünk elődeinkre. (A „hedonista minimalizmus” kifejezést Konrád György használja a maga bodzabokor melletti üldögélése kapcsán.)

A mi gyerekeink már aligha ragaszkodnak majd a kerthez, a földhöz, ha egyszer „kertes házuk” lesz, akkor az a hagyományos városinál természetesebb életforma iránti vágyból következik majd.

Kívülről, elfogulatlanul szemlélve ezt a folyamatot, azt kell mondanom, hogy a dédszülők és a dédunokák, de akár a nagyszülők és az unokák világa között a „gazdálkodás”, „megélhetés” szintjén már nincsen kapcsolat, a mostaniak az ő gazdálkodói világuk egyetlen elemét sem ismerik már, így az ahhoz való viszonyukat sem tudják tisztázni.

Én sem tudtam a dédszüleimről jóformán semmit, de azt tudtam, milyen rend szerint éltek az életüket. A lényeg éppen ebben a mozzanatban ragadható meg, az életet kitevő folytonos változások, átalakulások folyamata a szüleink, és főképpen a mi életünkben hirtelen felgyorsult. Az addigi megkésettég ugyanúgy szerepet játszott ebben a hirtelen, vágásszerű változásban, mint a változások felülről való erőltetése.

30.

Kérdések merülnek fel bennem, leírásukat nem szónoki fogásnak szánom, magamnak szeretném tisztázni azt, ami tisztázható a feltevésükkel.

Miért mondom, kérdezem magamtól, hogy családunk a világtól elzártan élte az életét? Miért, kérdezem, hogy a világ világokra különült el? S miért, hogy az a rend, ha rend volt egyáltalán, szinte teljes egészében tagadja mai életünket?

S miért akarom én ezt tisztázni? Annyi családtörténet, családtörténet, néprajzi, szociológiai tanulmány után lehet-e még bármi újat mondani a paraszti életről, annak széteséséről, felbomlásáról?

Ezt az írást nem emlékezésnek szánom. Azt írom le benne, ami ma él bennem abból a világból, annak a régi világnak a feltámasztására kísérletet sem teszek. Nem is tehetnék, a szükséges és kevésbé szükséges változások megtörténtek, ezeket semmisnek tekinteni nem lehet. Egyébként is minden kísérlet önmagunkról szól. Talán éppen ezért minden emlékezés nosztalgikus. Ha általam szeretett emberekről, általam szeretett világról írok, elmúlt-letűnt világról, akkor elkerülhetetlennek tűnik a nosztalgikus hangvétel, de nem szeretném, ha ez az írás nosztalgikus lenne.

Alapállásomat két körülmény határozza meg.

Azok az emberek, akik között éltem, teljes, önmaguk által kiteljesített életet éltek. Megtették azt, amit az életükben megtehettek, életüket pontosan körülhatárolt elvek szerint, becsületben és örökös munkában éltek le, környezetük megbecsülte őket.

Alapállásom másik meghatározója annak tudomásulvétele, hogy annak a világnak, amelyikben szüleim-nagyszüleim éltek, s amelyikben az én gyerekkorom is eltelt, el kellett múlnia. Úgy, ahogy volt, nem létezhetett tovább.

Mégis sajnálom, hogy a mai és a régi világ közt nem teremtődött kapcsolat.

Talán éppen ezért mondom, hogy akkori életünket nem tudom érzelmek nélkül nézni.

Az övékét sem, s az enyémet sem.

31.

Félreértés ne essék, abból a világból én is kiléptem, a legteljesebben inkább csak apró gyermekként éltem benne, s akkor is csak kései nyúlványában. Bárhogyan is nézem, nem maradhattam volna benne, mert az az én életemben már a bezárkózást jelentette volna, mégis fájdalmat érzek, ha annak a régi világnak az eltűntére gondolok.

Ház – kert – rét – folyópart – tó, bármerre is megyek, s bármit is látok, ezek a jelenségek úgy élnek bennem, ahogyan otthon megismertem őket.

Nemcsak ezeknek az alapvető jelenségeknek az őskéjét őrzöm magamban, de a magam számára alapvetőként elfogadott erkölcsi kategóriákat is ebből a világból eredeztetem.

Rakosgatom az emlékeket. Nagyszüleimre a hatvanas éveikből emlékszem, az első velük kapcsolatos emlékeim ebből az időszakukból származnak, egyetemista voltam már, mikor nagyapám meghalt, nagyanyám halálakor már tanítottam. Bárhol voltunk is, ha hazamentünk, akkor mindig elmentünk hozzájuk, sokat beszélgettünk.

A sorsukat meghatározó kényszerre, a sorsba való bealazottságukra gondolva nem tudom eszményíteni azt, ami az életüket körülvette. Már gyerekkoromban is éreztem, hogy a hagyományosként értelmezett paraszti világ a generációk váltásával eltűnik, felszámolódik. Mindig megvettem azokat, akik kívülről nézve felmagasztosították, eszménnyé avatták ezt a szegénységgel, nélkülözésekkel sújtott világot. A népi kultúra újbóli felfedezése idején volt erre hajlandóság.

Más azonban, ha a nincstelenséget magasztaljuk, s más, ha a régi világ sajátosságait, értékeit keressük, s azokat mai életünk jellemzőivel vetjük össze.

Különösképpen más, ha a két korszakot – az egyszerű voltat és a mait – magunk is megéltük-éljük, így az összehasonlítást könnyen elvégezhetjük. Példaként említtem, akkora nyugalmat, mint ami az említett szombat délutáni söpréssel-locsolással bekövetkezett, azóta sem éltem meg. Nem visszavetítés ez, nem egyszerű visszavágyódás a gyermekkor biztonságát és nyugalmat adó világába, hanem az akkori élmény, a környezet által kialakított kép megőrzése.

Annak jelzése, hogy a mi ünnepeink már nem a munkával és a természettel összhangban zajlanak, a belső világ kételyei, vívódásai mindegyre rávetülnek az ünnepre.

Az a világ összetettebb, gazdagabb volt, mint a mai, legalábbis a tevékenységi köröket tekintve. Ismételten mondom, nem az akkori szegénységet sírom vissza, józan ésszel ezt nem is tehetem meg, hanem a világ valamikori tagoltságát, összetettségét említtem. Bármerre nézek, az egyszerűsödést, a homogenizálódást látom, ismét csak olyan elemi erejű folyamat részeként, mint amelyik minket faluból városba, a paraszti létből az értelmiségibe repített. Ez a mostani folyamat is többretegű, a felemelkedőnek nyilván segít, a tevékenységi formáit, népi-nemzeti

sajátosságait elvesztőnek károkat okoz, tenni ellene többet nem tudunk, ha egyáltalán akarunk tenni valamit ellene, minthogy magunkban, gondolkodásunkkal tudásunkkal igyekszünk megőrizni a világ sokrétűségét.

32.

A mi nemzedékünk életében történt meg a bennünket természeti jelenségként körülvevő vallásosságtól való elszakadás. Gyermekként én is átéltem a misztikum felemelő hatását, általa vált teljessé az élet, ez jelentette azt a kapaszkodót, amelyik az embert az apró ütközéseken túllendítette, így aztán ministráltam, gyóntam-áldoztam, hallgattam a templomi énekeket, olvastam a Biblia történeteit. Reggelente a hajnali miséken ministráltam, vasárnap délelőttöként mentem a kismisére, utána jött a nagymise, arra az idősebbek jártak, az öregek, gyóntam-áldoztam. Ahogy haladtunk előre az időben, úgy kerültem távolabb a tételes hittől. Nem voltam egyedül ezzel, így azt kell gondolnom, hogy mindez inkább a nemzedékek közötti különbözőség mutatója volt, s nem valamiféle vallás körüli küzdelem megnyilvánulása, hiszen a vallás ebben a közegben sokaknál a szokás részeként létezett.

A falu vallásosságáról Ternyák Csaba, valamikori iskolatársam, ma egri érsek a következőket mondta: „Azt, hogy van Isten, csak úgy magamba szívtam, észrevétlenül. Nálunk a családban az volt a szokás, hogy este, amikor lefeküdtünk, hangosan, közösen imádkoztunk. Különböző szándékokra Miatyánkot, Hiszekegyet, Üdvözlégyet, illetve édesanyám Dadától tanult imádságokat, amiket aztán nekünk is megtanított. Amikor Erdélyi Zsuzsanna Hegyet hágék, lőtőt lépék című könyve megjelent, akkor ott örömmel fedeztem fel ezeket mint régi imádságokat.” (In: Jókai Anna – Ternyák Csaba – Sajgó Szabolcs: Szeretet szigetek, Budapest, 2008. 159. oldal)

Ez a fajta vallásosság nálunk is adott volt, ha nagyanyáméknál maradtunk, akkor az ágyban ő is hangosan imádkozott, mi pedig vele mondtuk az imádságot, ha nem mondtuk, akkor nagyanyám ránk szólt. Felnőttkorunkra azonban már elszakadtunk a vallástól, követve a kor mozgását, légkörét. Más úton nem tudtam volna járni, mégis megértéssel idézem Vajda Mihály pár tételét: „Amióta Isten lassacskán feledésbe merült, és a végén, ahogyan Nietzsche mondotta, meg is gyilkoltuk, már csak a saját hasznunk lebeg a szemünk előtt. Ez már Descartes-nál is így volt, akit talán éppen ezért tekintünk – és teljes joggal – a modern napnyugati filozófia megalapítójának. ... Mi, a napnyugati kultúra emberei hiszünk vagy sem Istenben, annak halála után is, nagy igyekezetünkben, hogy maître et possesseur de la nature legyünk, még a legjobb esetben is csak arra törekszünk, hogy az emberek közös jólétén fáradozzunk – ahogyan ezt a fenti összefüggésben Descartes ugyancsak mondotta. Honnan tudjuk azonban, hogy mi volna minden ember (de tous les hommes) jóléte? Honnan vesszük mi, a napnyugati kultúra állítólagos képviselői a bátorságot ahhoz, hogy a más kultúrákhoz tartozó emberekre is rákényszerítsük azt, ami a mi szemünkben jó? Miért olyan világos a számunkra, hogy a mi létformánk, melyet, ahogyan Heidegger állítja, a technika lényege ural, minden ember számára áldás?” (A Szellem és a szellemek, Vajda Mihály akadémiai székfoglalója, in: Az év esszéi, Budapest, 2009, 127–137., idézett rész: 127–128. oldal)

Nem lehetett nem észrevenni a nemzedékek közötti ütközéseket sem. A tisztán földműves élet lassan szembekerült a gyári munkások életével, a fiatalok vágya az idősebb nemzedék akaratával. A földműves élet nemcsak ősbibb volt, de szabadabb is, a maga mérhetetlen kötöttségeivel együtt, a gyár a maga eszközeivel elszakította a földtől az embereket, életüket már nem a természet által diktált ritmus határozta meg, ide is kötődtek, oda is, míg aztán új irányt nem vett a sorsuk.

Szinte minden családban volt valaki, aki valamelyik gyárban dolgozott.

Szinte minden családban volt valaki, aki városba került.

Ők már új, az otthonitól eltérő értékrendet képviseltek, bármennyire ragaszkodtak az otthoni világhoz, s jöttek haza szinte kiszabott ritmus szerint, már a megjelenésük, a ruhájuk is más volt, divatosabb, mint az otthoniaké.

* * *

A táj önállóságára nem gyerekként, hanem felnőttként döbbsentem rá, a térből a tájat felnőttként metszettem ki a magam számára. A pillanatra is emlékszem, amikor ez megtörtént. Akkor, amikor utójára jártunk otthon, Cenken, egy magaslatról ráláttam a Sopron felé kanyargó főútra, ott éreztem először, hogy mintha egész gyerekkoromban egy földnyelven éltünk volna, s akkor tudatosodott bennem az is, hogy ennek a földnyelvnek a középvonalában halad a főút és a vasútvonal.

Abban a pillanatban jelent meg előttem korábbi életünk színtereként a nagy térből kiháasított, önmagában létező táj, úgy, ahogy a határok szinte három oldalról körül fogják. Monumentális színpadnak láttam a térnek ezt a részét, ezen a színpadon formálódott elődeim sorsa és a magam életének a korai, meghatározó szakasza. Korábban, míg benne éltem, a tér számunkra adott részét adottságként fogadtam el, önálló vonásai akkor még nem foglalkoztattak.

Próbálok elképzelni, hogyan viszonyulhattak elődeim ehhez a térhez. Ehhez belehelyezem magamat Mircea Eliade gondolatmenetébe. Az igazi világ, a „mi” világunk, mondja, mindig a „középen”, a „centrumban” található, s ha a középpontot a három kozmikus sík, a föld, az ég és az alvilág találkozása teremti meg, akkor számunkra a világ, az élet és a halál összefüggésében ez a tér jelentette-jelenthette a szent teret, szemben annak profán változatával. „A szent tér megnyilatkozása »szilárd pontot« nyújt az embernek, s ezáltal lehetővé teszi számára, hogy tájékozódjék a kaotikus homogenitásban, »megalapítsa a világot« és valóban éljen” – mondja Eliade. Ezt a világot, a „mi világunkat »kozmoszként élük meg«, a többi már nem kozmosz, hanem egyfajta »másik világ«, idegen, kaotikus tér, amelyben kísértetek, démonok és »idegenek«, (akiket a démonokkal és a holtak lelkével azonosítanak) lakoznak.”

A kozmoszsal, azaz a teljességgel a szakralitás biztosítja a kapcsolatot. A világnak az ily módon való megélésével szemben létezik a profán tapasztalás, ez ragaszkodik a tér homogenitásához és viszonylagosságához. „Ebben a térben lehetetlen az igazi tájékozódás, mert a »szilárd pont« ontológiailag már nem egyértelműen megalapozott: a mindenkori esetleges feltételek szerint jelentkezik és tűnik el.” (Vö.: Mircea Eliade: A szent és a profán, Budapest, 1987, fordította: Berényi Gábor, idézett részek: 37., 17., 23. és 18. oldal.)

Biztos vagyok abban, hogy az általuk lakott teret elődeim közül többen teljes világgént, kozmoszként éltek meg. Nem azért, vagy nem feltétlenül azért, mert a vallás tételeit, tanait követték, hanem inkább azért, mert élt bennük a szakralitás iránti vágy, ezt a vágyat maga a lét sugallhatta számukra. A szent tér ebben a vonatkozásban a teljesként megélt és belakott tér megfelelőjeként mutatja meg magát. Az általuk megélt teljes térrel szemben, ahogy ebben a könyvben olvasható, én tájról beszéltem, a tájjal való kapcsolatot kerestem, s a „teljesnek” gondolt tájat hiányoltam. Ebben az összefüggésben tudnunk kell, hogy a táj a tér lehatárolása, mesterséges lehatárolása, hiszen, ahogy Georg Simmel mondja, „a »darab természet« tulajdonképpen belső ellentmondás; a természetnek nincsenek darabjai”, s ehhez érdemes hozzátenni, hogy „valamilyen földszáv attól még nem táj, hogy a rajta levő látnivalók a »természethez« tartoznak”, talán azt is, hogy „ha tájnak tekintünk egy darab földet azzal együtt, ami rajta van, ez annyit jelent, hogy a természet egyik természetét tartjuk egységnek – ami egészen idegen a természet fogalmától”. (Georg Simmel: *Velence, Firenze, Róma, Művészetelméleti írások*, Budapest, 1990, válogatta és fordította: Berényi Gábor, 99. és 100. oldal)

Ha az idézett állításokat a magam érzéseivel szembesítem, akkor azt látom, hogy miközben a gyermekkorom világát körülvevő táj mítoszát építettem, valójában véglegesen búcsút vettem attól, amit elődeim még teljes világgént, ha tetszik, ismét csak a vallások tételeitől elszakadva, szent térként éltek meg. A táj és a gyermekkor mítoszát legteljesebben ebben a könyvben építettem fel, így ez a könyv a legteljesebb búcsúvétel.

Önmagamat csapnám be, ha nem néznék szembe ezzel a ténnyel. Elszakadásom attól a tértől és attól a világtól nem az egyedüli és nem is választott elszakadás volt, csak azt tettük, én is, s azok is, akik az enyémhez hasonló utat jártak be, amit az idő rendelt számunkra, az idő mozgásával és kényszereivel nem tudtunk, talán nem is akartunk szembefordulni. Így az elszakadások és kilépések egymásra rétegződése, a mögöttük meghúzódo történéssorok elfogadása juttatott el a valamikori világ történéseinek számbavételéig, és a térből kihalított és önállóvá formált táj mítoszának formálásáig.

Mert másként már nem tehettem.

Ahogy tettem, korábban is csak úgy tehettem.

Ennek a könyvnek a bevezetőjében arról tűnődtem, hogy vajon miben ragadható meg a „huszadik századiság” lényege. Kinek-kinek az életében másképpen, a magam életében az előző töredékekben leírt átalakulással. Nagyszüleim élete, nehéz sorssal nehezítve még az általuk teljesnek gondolt világban zajlott, magam, a képzelet segítségével már csupán a tájról gondolkodom. Közben életem és gondolkodásom a régivel még mindig kapcsolatot tartó új szakaszai ráretegződtek a korábbiakra. A folyton emlegetett idő a maga változásokkal egyre gyorsabb átalakulásokat és alkalmazkodásokat követel, nem tudom, mozgásait tudom-e, s ha igen, akkor meddig tudom követni.

Annak, aki elmond egy történetet, azt is tisztáznia kell, hogy mi volt az ő szerepe az általa elmondott történetben. Ha ez a történet az én történetem, akkor annyiban az, amennyiben hagytam, hogy mindaz, ami történt, megtörténhessen velem. A történeteknek abban a szakaszában, amelyiket ebben a könyvben leírtam, gyerek voltam, gyerek, s nem gyermek, nálunk ezt a ridegebb hangzású kifejezést használták. Gyerek voltam, s így kívülről, ha a felnőttek világához mérem a magamét. Az érzelmi kötődéseken túl kívülrőlként szemléltem nagyszüleim világát, az ő paraszti életüktől a magam városba járó, tanuló életformája már távoli volt. A szűkebb családon belül is létezett a szükség-

szerűnek mondható felnőtt-gyermek elkülönülés, bár a gyerekeknek a család életébe való „beavatódása” akkor korábban ment végbe, mint ahogy az ma általánosan tekintve végbe megy. Ugyanakkor kívülálló voltam akkor is, amikor a nemzedéki mozgalmak a hatvanas években jelentkeztek, akár szellemi és politikai téren (itt korlátozottan), akár az ifjúsági kultúra és a tömegkultúra területén. Kívülálló voltam, mert fiatal voltam, még valóban csak gyerek, ezerkilencszázhatvannyolcban, ebben a jelképesnek számító évben még csak a tizenharmadik évemet töltöttem be, így legfeljebb egy-egy esemény híre jutott el hozzám, a történéseket értelmezni nem tudtam.

Nem tudom, ha más történeteket formált volna a nekem adott idő, lett volna-e erőm szembefordulni a formálódó kényszerekkel.

Az, hogy a különböző kapcsolatokban, viszonyokban kívülálló voltam, nem jelenti azt, hogy csak figyeltem-megfigyeltem a történéseket. Gyerekkoromban is kerestem az elbeszélésnek azt a módját, amellyel a körülöttem történtek elmondhatóvá tehetőek lettek volna, azaz a történések figyelése és tudatosítása kezdettől az elbeszélés lehetősége miatt volt fontos számomra. Mondtam-mondogattam magamban a mondatokat, egészen addig, míg évtizedekkel később már csak le kellett írnom azokat. Nem tudtam, de nem is akartam ellenállni, leírtam őket.

De ha megfigyelő voltam is, akkor úgy voltam az, hogy önmagamot, a magam gondolkodását is figyeltem. S ez, legalábbis úgy gondolom, hogy a másik oldalról nézve is igaz. Nem cipeltem magammal egyfajta camera obscurát, nem bújtam el benne, s nem néztem ki belőle a kis kerek lyukon, hanem magam is részese voltam a történéseknek.